

GODS GENERAALS ONDER DE VROUWEN

DEEL 1

Vrouwen van God

*Acht vrouwen die God volgden, van
Teresa van Ávila tot Johanna Veenstra*

*De Heere gaf stof tot spreken; de boodschapsters van
goede tijding vormden een groot leger.*

Psalm 68:12

WIM KAMPHORST

GODS GENERAALS ONDER DE VROUWEN · DEEL 1

Vrouwen van God

*Acht vrouwen die God volgden, van Teresa van Ávila tot Johanna
Veenstra*

WIM KAMPHORST

Inhoud

Inleiding: een groot leger	2
Teresa van Ávila: de non die niet stil kon zitten	4
Susanna Wesley: de moeder die zondags de pastorie openzette	18
Fanny Crosby: de vrouw die liederen in haar hoofd schreef	31
Catherine Booth: de vrouw die iets wilde zeggen	45
Maria Woodworth-ETter: de vrouw met de opgeheven handen	59
Mary Slessor: de fabrieksmeid die de rivier op ging	74
Amy Carmichael: de moeder van Dohnavur die zelf nooit trouwde	89
Johanna Veenstra: de typiste die naar Lupwe ging	103
Nawoord	116

Vrouwen van God. Gods generaals onder de vrouwen, deel 1

© 2026 Wim Kamphorst

Stichting (F)Luister Nederland

Bijbelcitaten zijn overgenomen uit de Herziene Statenvertaling © 2010 Stichting HSV.

Eigen uitgave. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Bij elk hoofdstuk staan de geraadpleegde bronnen. Verhalen die alleen uit de eigen getuigenis van een persoon of uit latere overlevering bekend zijn, of die niet te controleren zijn, worden in de tekst en in het slotoverzicht van elk hoofdstuk zo benoemd.

Dit boek is gratis te lezen en te downloaden op wimkamphorst.nl.

Inleiding: een groot leger

In Psalm 68 staat een zin die je makkelijk overleest: *De Heere gaf stof tot spreken; de boodschapsters van goede tijding vormden een groot leger* (Psalm 68:12). In het Hebreeuws is dat woord voor boodschappers vrouwelijk. De Herziene Statenvertaling laat dat zien met het woord boodschapsters.

Dit boek gaat over acht van hen. Vrouwen die God volgden, in verschillende eeuwen, landen en kerken. Een Spaanse non die kloosters stichtte en boeken schreef over het gebed. Een Engelse domineesvrouw met een groot gezin, die op zondagavond de pastorie openzette. Een blinde Amerikaanse die duizenden liederen in haar hoofd schreef. Een Engelse vrouw die begon te preken toen dat bijna nergens gebeurde, en die met haar man het Leger des Heils begon. Een Amerikaanse evangeliste die in tenten preekte voor duizenden mensen en door artsen en kranten werd aangevallen. Een Schotse fabrieksarbeidster die de rivier op ging in Nigeria. Een Noord-Ierse vrouw die in India een thuis maakte voor kinderen. En een typiste uit Paterson, kind van Nederlandse ouders, die als zendeling naar Nigeria ging.

WAAROM EEN BOEK OVER VROUWEN?

In de andere boeken van deze reeks staan ook vrouwen. Toch blijven ze in de geschiedenis van de kerk vaak in de schaduw van mannen: van hun vader, hun man, hun zoon of hun organisatie. Ik wilde hun eigen verhaal vertellen.

Een paar van deze vrouwen kregen tegenstand omdat ze vrouw waren. Een paar preekten, wat in hun tijd en in veel kerken ongewoon was, en wat ook nu niet in alle kerken gebeurt. Dit boek is geen pleidooi voor of tegen vrouwen op de preekstoel. Lezers uit alle kerken moeten het kunnen lezen. Ik vertel wat deze vrouwen deden en hoe anderen daarop reageerden.

FEITEN VOOROP

Over sommige van deze vrouwen gaan verhalen rond die mooier zijn dan wat de bronnen zeggen. Na elk hoofdstuk staat daarom wat vaststaat, wat alleen uit hun eigen woorden of uit latere overlevering bekend is, en wat onzeker of betwist is. De bronnen staan erbij, zodat je zelf verder kunt zoeken.

De vrouwen in dit boek horen bij heel verschillende kerken: rooms-katholiek, anglicaans, methodistisch, het Leger des Heils, de vroege pinksterbeweging, presbyteriaans en gereformeerd. De volgorde is die van de tijd, van de zestiende eeuw tot de twintigste.

HOE JE DIT BOEK KUNT LEZEN

Elk hoofdstuk staat op zichzelf. Begin waar je wilt. Lees het met een vraag in je achterhoofd: wat vroeg God van haar, en wat vraagt Hij van jou? Geen van deze vrouwen wist aan het begin waar het zou eindigen.

Teresa van Ávila: de non die niet stil kon zitten

Het was de vastentijd van 1554, in een klooster in de Spaanse stad Ávila. Een karmelietes van negenendertig kwam langs een beeld van Christus. Het liet Hem zien met zware wonden. Ze bleef staan.

Zo vertelde ze het later zelf, in het boek over haar leven. Ze keek naar die wonden en besepte hoe weinig ze Hem ervoor had bedankt. “Het leek of mijn hart brak,” schreef ze (vrij vertaald). Ze wierp zich naast het beeld op de grond en huilde, en vroeg Hem haar sterk te maken. Ze was op dat moment bijna twintig jaar non. Ze bad, ze zong in het koor, ze hield zich aan de regels. Maar ze had God al die jaren op een afstand gehouden, zo zag zij het achteraf.

Na die dag veranderde er iets wat ze niet meer kwijtraakte. De vrouw die voor dat beeld stond, zou zeventien kloosters stichten, door heel Spanje reizen, boeken over gebed schrijven die nu nog gelezen worden, en een onderzoek van de Inquisitie doorstaan. Bijna vierhonderd jaar na haar dood werd ze de eerste vrouw die de Rooms-Katholieke Kerk een kerklerares noemde.

Ze heette Teresa de Ahumada. Haar verhaal begint in dezelfde stad, negenendertig jaar eerder.

EEN GEEL KLEED IN TOLEDO

Teresa werd geboren op 28 maart 1515 in Ávila, een ommuurde stad op de hoogvlakte van Castilië, ten westen van Madrid. Haar vader was Alonso Sánchez de Cepeda, haar moeder Beatriz de Ahumada, zijn tweede vrouw.

Spanje wilde in die jaren een volledig katholiek land zijn. In 1492 waren de joden die zich niet lieten dopen het land uitgezet. Wie wel gedoopt was, of van gedoopte joden afstamde, heette een converso. Zulke families bleven verdacht. De Inquisitie, een kerkelijke rechtbank die ketterij opspoorde, hield ze in de gaten. Later kwamen er regels over “zuiverheid van bloed”, die nakomelingen van conversos uitsloten van ambten en hoger onderwijs.

Teresa kwam uit zo’n familie. In 1485 stond haar grootvader, Juan Sánchez de Toledo, in Toledo terecht voor de Inquisitie. Hij werd ervan beschuldigd dat hij in het geheim naar het jodendom was teruggekeerd. Zes weken lang moest hij in processies meelopen in een sanbenito, een geel boetekleed. Daarna werd dat kleed in de kathedraal opgehangen, zodat iedereen kon zien welke familie hier schuld had beleden.

Haar vader verhuisde later naar Ávila en probeerde daar die afkomst achter zich te laten. Teresa zelf schreef er in haar boeken niet over. Historici hebben het pas veel later in de archieven teruggevonden.

“VOOR ALTIJD, ALTIJD, ALTIJD”

Teresa groeide op met de levens van heiligen. Vooral de verhalen over martelaren maakten indruk op haar.

In haar levensverhaal beschrijft ze hoe ze als kind samen met een broer besloot naar het land van de Moren te gaan. Zo noemden Spanjaarden de islamitische gebieden in Noord-Afrika. Daar wilden ze om hun geloof gedood worden, zodat ze meteen bij God zouden zijn. De twee herhaalden graag samen de woorden “voor altijd, altijd, altijd”, schrijft ze, omdat de eeuwigheid hun zo groot leek. Volgens paus Benedictus XVI, die in 2011 over haar sprak, zei ze tegen haar ouders: “Ik wil God zien.”

Het plan liep op niets uit. Het verhaal kennen we alleen uit haar eigen boek. Een negentiende-eeuwse tijdlijn van haar leven plaatst het in 1522, toen ze zeven was.

Rond haar dertiende stierf haar moeder. In de jaren daarna las Teresa ook ridderromans, verhalen over helden en hofdames. Ze vertelde later dat een nicht haar in die tijd de verkeerde kant op trok. Ze schreef erover met de strengheid van iemand die achteraf terugkijkt.

VROEG IN DE OCHTEND

In 1531 bracht haar vader haar als kostleerling naar de augustinessen van Santa María de Gracia in Ávila. Ze bleef er ongeveer anderhalf jaar, tot ze ziek werd. Daarna rijpte het besluit om non te worden.

Haar vader wilde het niet. Volgens haar eigen verslag mocht ze van hem doen wat ze wilde, maar pas na zijn dood. Ze wachtte niet. Op 2 november 1535 ging ze heel vroeg in de ochtend naar het karmelietessenklooster van de Menswording, de Encarnación. Ze was twintig. Het afscheid van het huis van haar vader deed zo’n pijn, schreef ze later, dat ze dacht dat sterven niet erger kon zijn.

Oudere boeken noemen 1533 als jaar van haar intrede. Een getuige die haar kende, verklaarde later dat ze op 2 november

1535 het kloosterkleed aannam. Teresa schreef zelf in 1575 dat ze het kleed veertig jaar eerder had aangenomen. De meeste levensbeschrijvingen houden het daarom nu op 1535.

De karmelieten zijn een kloosterorde die haar naam dankt aan de berg Karmel in Israël, waar in de middeleeuwen kluizenaars samenleefden. In de loop van de eeuwen was hun oorspronkelijke strenge leefregel versoepeld. Teresa nam de naam Teresa van Jezus aan. In november 1537 legde ze haar geloften af, volgens een andere berekening een jaar eerder, de beloften waarmee een non zich voor het leven aan God en aan haar orde bindt.

VIER DAGEN VOOR DOOD

Kort daarna werd ze ernstig ziek. Wat ze precies had, weten we niet. Haar vader bracht haar voor behandeling naar het dorp Becedas. Ze wachtte die behandeling af bij haar zus María, op het platteland bij Castellanos de la Cañada. Onderweg, bij een oom aan wiens huis ze voorbijkwamen, kreeg ze een boek in handen dat haar leven zou richten: het *Derde geestelijk alfabet* van de franciscaan Francisco de Osuna. Het ging over innerlijk gebed, een stil gebed waarin je niet in de eerste plaats woorden opzegt, maar met aandacht bij God bent.

De behandeling maakte haar zieker. Terug bij haar vader in Ávila kreeg ze in augustus, na een feestdag van Maria, een aanval. Ongeveer vier dagen lag ze buiten bewustzijn, schreef ze. Ze kreeg het laatste oliesel. Toen ze bijkwam, zaten er druppels kaarsvet op haar oogleden. In haar klooster had anderhalve dag een graf voor haar opengelegen.

Daarna was ze ongeveer drie jaar verlamd. Ze dankte God toen ze op handen en knieën kon kruipen. Over de jaartallen zijn de geleerden het niet eens: de aanval valt in 1537 of in 1539. Haar herstel schreef ze toe aan de voorspraak van Jozef, de man van Maria. In

de rooms-katholieke traditie vragen gelovigen heiligen om voor hen te bidden, zoals je een vriend om gebed vraagt. Jozef maakte dat ze weer kon opstaan en lopen, schreef ze. Die genezing kennen we alleen uit haar eigen getuigenis.

Je zou verwachten dat zo'n ervaring haar dichterbij God bracht. Het liep anders. In de jaren die volgden, gaf ze het innerlijk gebed een tijd lang op, schreef ze later. Ze vond zichzelf er te slecht voor. In 1543 stierf haar vader. Haar broers vertrokken naar Amerika.

Zo gingen bijna twintig jaar voorbij. Ik vind dit een van de eerlijkste delen van haar boek. Ze maakt zichzelf niet mooier dan ze was. Ken jij zulke jaren, waarin je niet van God wegloopt, maar ook niet echt naar Hem toe gaat?

HET BEELD EN HET BOEK

Dan komt het moment waarmee dit hoofdstuk begon. In de vastentijd van 1554 zag ze het beeld van de gewonde Christus. In dezelfde periode las ze de *Belijdenissen* van Augustinus, de kerkvader die in de vierde eeuw beschreef hoe hij na jaren van zoeken tot God kwam. Ze herkende zichzelf in hem. Volgens Benedictus XVI beschrijft ze in die tijd een plotseling besef van Gods aanwezigheid, zo sterk dat ze niet kon twijfelen dat Hij in haar was.

Vanaf dat moment stond Jezus als Mens centraal in alles wat ze over gebed zou zeggen. Christelijk leven was voor haar een persoonlijke vriendschap met Hem. Over de precieze jaren lopen de bronnen iets uiteen, van 1553 tot 1556.

In die jaren kwamen jezuïeten naar Ávila, leden van de jonge orde van Ignatius van Loyola. Teresa nam een van hen als biechtvader. Ze sprak ook met Francisco de Borja, een bekende jezuïet, en met de franciscaan Pedro de Alcántara. Beiden zeiden dat haar ervaringen

van God kwamen. Dat had ze nodig, want wat er in haar gebeurde, was voor buitenstaanders moeilijk te plaatsen.

EEN ENGEL MET EEN GOUDEN PIJL

Rond 1556 begonnen de ervaringen die haar beroemd en verdacht zouden maken. Ze vertelde dat ze innerlijk woorden van de Heer hoorde, en dat ze soms in vervoering raakte. In 1558 kreeg ze, zo schreef ze, een visioen van de hel.

Het bekendste visioen beschrijft ze in hoofdstuk 29 van haar levensverhaal. Ze zag een engel, en “in zijn handen een grote gouden pijl”, schrijft ze, met aan de ijzeren punt iets wat op een klein vuur leek (vrij vertaald). Ze ervoer het alsof haar hart werd doorboord. De ongeschoeide karmelieten noemen dit de transverberatie, de doorboring, en gedenken het op 26 augustus. Een oude tijdslijn plaatst het in 1559.

Ik vertel deze visioenen zoals zij ze vertelde. Er waren geen andere getuigen van wat er in haar binnenste gebeurde. Wat wel vaststaat, is dat ze haar ervaringen voorlegde aan mensen die ze vertrouwde, zoals Borja en Pedro de Alcántara. Haar levensverhaal liet ze lezen door Juan de Ávila, een priester die bekendstond als leermeester in geestelijke zaken.

Het Spanje van Teresa werd in die jaren steeds wantrouwiger. In het noorden van Europa had de Reformatie de kerk gespleten. In 1559 gaf inquisiteur-generaal Fernando de Valdés een lijst uit van verboden boeken. Daarop stonden werken van Erasmus, maar ook van Luis de Granada, Francisco de Borja en Francisco de Osuna. Het boek waarmee Teresa had leren bidden, mocht niet meer gelezen worden.

Voor vrouwen was de ruimte nog kleiner. Een vrouw die zei dat God tot haar sprak, viel al snel onder verdenking. De Inquisitie

voerde in die jaren zaken tegen zogenaamde alumbrados, verlichten, mensen die zich op innerlijke ingevingen beriepen. In 1574 dook Teresa's naam voor het eerst op in de stukken van de Inquisitie, in een zaak rond die verdenking.

Protestantse lezers moeten hier misschien even schakelen. Teresa stond aan de andere kant van de breuk van de zestiende eeuw, en ze bleef haar leven lang trouw aan de Rooms-Katholieke Kerk. Ze kwam onder verdenking om iets wat veel protestanten zullen herkennen: ze geloofde dat een gewoon mens God persoonlijk kan kennen.

EEN KLEIN HUIS VOOR SAN JOSÉ

Rond 1560 spraken Teresa en een paar vriendinnen over een nieuw klooster. Ze wilden terug naar de oorspronkelijke, strenge leefregel van de karmelieten: een klein huis, armoede, veel tijd voor gebed.

Teresa zette het plan door, met hulp van haar zus Juana, met geld dat een broer uit Amerika stuurde, en met steun van bisschop Álvaro de Mendoza. Op 24 augustus 1562 werd het kleine klooster van San José geopend, het eerste huis van wat later de ongeschoeide karmelieten zouden heten. Ongeschoeid wil zeggen: op sandalen, een teken van armoede.

Er volgde onrust in de stad, en Teresa werd teruggestuurd naar het klooster van de Menswording. Pas in 1563 mocht ze in San José gaan wonen.

In die jaren schreef ze, op last van haar biechtvaders, het boek over haar leven. Een van hen, pater Ibáñez, had haar gevraagd het op te schrijven. Ze schreef het in gestolen uurtjes en klaagde dat het schrijven haar "van het spinnen afhoudt" (vrij vertaald). In 1566 volgde *De weg van volmaaktheid*, geschreven voor de twaalf novicen

van San José. Het is een boek over gebed, met een uitleg van het Onze Vader als voorbeeld van hoe je kunt bidden.

VIJFTIGDUIZEND KILOMETER

In 1567 kwam de generaal van de karmelieten, Giovanni Battista Rossi, naar Ávila. Hij gaf haar toestemming om meer kloosters te stichten, ook voor mannen. Op 15 augustus van dat jaar opende ze een klooster in Medina del Campo. In die tijd ontmoette ze een jonge karmeliet van vijftientwintig, Juan de Yepes. Hij zou bekend worden als Johannes van het Kruis. Ook hij kwam uit een converso-familie. Op 28 november 1568 begon hij met een medebroeder in het gehucht Duruelo het eerste mannenklooster van de hervorming.

Daarna volgden de stichtingen elkaar op. Malagón en Valladolid in 1568. Toledo en Pastrana in 1569. Salamanca in 1570. Alba de Tormes in 1571. Segovia in 1574. Beas en Sevilla in 1575. Later nog Villanueva de la Jara, Palencia, Soria en, in het laatste jaar van haar leven, Burgos. Haar broer Lorenzo, die in Quito had gewerkt, in die tijd onderdeel van het Spaanse onderkoninkrijk Peru en nu de hoofdstad van Ecuador, hielp het klooster in Sevilla betalen. Over wat ze onderweg meemaakte, schreef ze het *Boek van de stichtingen*.

De Vaticaanse website rekent voor dat ze meer dan vijftigduizend kilometer aflegde. Hoe dat getal berekend is, zegt de bron niet. In totaal stichtte ze zeventien vrouwenkloosters.

In 1571 moest ze tegen haar zin priorin worden, overste, van het klooster van de Menswording, het grote huis waar ze ooit was ingetreden. Ze bleef er tot 1574.

“EEN RUSTELOZE, RONDZWERVENDE VROUW”

Hoe meer kloosters er kwamen, hoe groter het verzet. De karmelieten die bij de versoepelde regel bleven, de geschoeiden, zagen

de hervorming als een bedreiging. In 1575 besloot een vergadering van de orde in het Italiaanse Piacenza dat Teresa moest stoppen met stichten.

In februari 1575 vroeg de Inquisitie het handschrift van haar levensverhaal op. Het ging naar de rechtbank in Valladolid en daarna naar Madrid. De dominicaan Domingo Báñez kreeg de opdracht het te onderzoeken. Op 7 juli 1575 tekende hij een gunstig oordeel. De Inquisitie hield het handschrift wel tot na haar dood in bewaring. In Sevilla gaven zusters uit een van haar eigen kloosters haar twee keer aan. Twee keer werd ze vrijgesproken.

Ook van boven kwam tegenwind. Filippo Sega, van 1577 tot 1581 de gezant van de paus in Spanje, was volgens een naslagwerk over de kardinalen een van haar felste tegenstanders. Hij kwam eind augustus 1577 in Spanje aan, al slecht over haar ingelicht in Rome. Hij noemde haar, zo vat de Vaticaanse website het samen, een rusteloze, rondzwervende vrouw die onderwees, tegen het gebod van de apostel Paulus in. In latere boeken en artikelen staat zijn uitspraak in het Spaans: “fémina inquieta, andariega, desobediente y contumaz”, een onrustige, rondzwervende, ongehoorzame en koppige vrouw. Waar die precieze woorden vandaan komen, vermelden die teksten niet. In 1578 plaatste hij haar kloosters onder het gezag van de geschoeiden. Johannes van het Kruis was in december 1577 al door geschoeide broeders opgepakt en gevangengezet. Op kerstavond van dat jaar brak Teresa haar arm.

Ze schreef brieven, ook aan koning Filips II. In 1579 vielen de zaken tegen haar en haar medestanders weg en trok Sega zijn maatregel in. In 1581 werden de ongeschoeide karmelieten een aparte provincie binnen de orde.

Midden in die storm, in 1577, schreef ze *De innerlijke burcht*. Ze beschrijft de ziel als een kasteel met zeven kamers. Het boek volgt de

weg naar binnen, kamer na kamer. In de zevende kamer gebruikt ze de taal van het Hooglied, van bruid en Bruidegom. Ze gebruikt ook het beeld van een zijderups die sterft en als vlinder weer opstaat. Ze schreef het in een jaar waarin haar werk bijna werd stilgelegd.

DE NACHT VAN DE NIEUWE KALENDER

In het voorjaar van 1582 stichtte Teresa haar laatste klooster, in Burgos. Ze was zevenenzestig en ziek. Op de terugweg naar Ávila kwam ze in Alba de Tormes, bij het klooster dat ze daar elf jaar eerder had gesticht.

Ze stierf op 4 oktober 1582. Het was de nacht waarin Spanje overging op de nieuwe kalender van paus Gregorius XIII. Tien dagen werden overgeslagen, en de volgende dag was het 15 oktober. Op die datum wordt ze nog altijd herdacht.

Volgens de overlevering waren haar laatste woorden: “Mijn Heer, het is tijd om te gaan.” Wat daarna met haar lichaam gebeurde, hoort bij de rooms-katholieke verering van heiligen. Volgens latere verslagen werd het onvergaan teruggevonden. Delen ervan worden in verschillende steden bewaard. Protestantse lezers zullen daar met andere ogen naar kijken, en dat mag.

EEN TITEL DIE NOG NOOIT EEN VROUW HAD GEKREGEN

In 1586 haalde een van haar zusters, Ana de Jesús, het handschrift van haar levensverhaal terug. In 1588 verscheen het in Salamanca, bezorgd door Luis de León. Paus Paulus V verklaarde haar op 24 april 1614 zalig. Op 12 maart 1622 verklaarde paus Gregorius XV haar heilig.

Op 27 september 1970 noemde paus Paulus VI haar een kerklerares. Die titel krijgen heiligen van wie de kerk zegt dat hun onderwijs voor de hele kerk van waarde is. Ze was “de eerste vrouw aan wie

de Kerk deze titel gaf”, zei de paus (vrij vertaald). Datzelfde jaar kreeg ook Catharina van Siena die titel.

In zijn preek ging de paus in op het bezwaar dat Segar vierhonderd jaar eerder had gemaakt: de woorden van Paulus dat vrouwen in de gemeente moeten zwijgen. Volgens Paulus VI werd dat gebod niet overtreden, omdat de titel geen leidinggevende taak in de kerk inhoudt. Zo werd de vrouw die ooit als rondzwervende vrouw was weggezet, erkend als lerares van het gebed.

ZEVEN KAMERS

Teresa van Ávila kon niet stilzitten. Ze reisde, onderhandelde, schreef brieven aan de koning. Het werk dat ze deed, begon steeds in de stilte. Ze stichtte kleine huizen waar vrouwen tijd hadden om te bidden.

Wat mij in haar levensverhaal het meest raakt, zijn niet de engelen en de vervoeringen. Het zijn de twintig jaren ervoor. Een non die alles goed deed en toch niet dichtbij kwam. Die het gebed opgaf omdat ze zichzelf er te slecht voor vond. En die op een dag langs een beeld liep en bleef staan.

Misschien sta je zelf ergens in zulke jaren. Je gelooft, je doet mee, maar de deur naar binnen blijft dicht. Teresa schreef haar laatste grote boek voor mensen die verder willen. Ze tekende een kasteel met zeven kamers, en een zijderups die sterft en als vlinder weer tevoorschijn komt.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 28 maart 1515 in Ávila; de intrede op 2 november 1535 (getuigenverklaring en haar eigen opmerking uit 1575); de veroordeling van haar grootvader Juan Sánchez de Toledo door de Inquisitie

in 1485; de dood van haar moeder rond 1528; de kostschool bij de augustinessen in 1531; de langdurige ziekte en ongeveer drie jaar verlamming; de komst van nuntius Sega eind augustus 1577; de stichting van San José op 24 augustus 1562; de ontmoeting met Johannes van het Kruis in 1567 en het mannenklooster in Duruelo (1568); zeventien vrouwenkloosters; het onderzoek van haar levensverhaal door de Inquisitie (1575) met het gunstige oordeel van Báñez; de tegenwerking door nuntius Sega en de gevangenneming van Johannes van het Kruis (1577); *De innerlijke burcht* (1577); haar dood in Alba de Tormes in de nacht van de kalenderwissel van 1582; zaligverklaring (1614), heiligverklaring (1622) en de titel kerklerares (1970).

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het weglopen naar het land van de Moren; haar innerlijke ervaringen voor het beeld van de gewonde Christus en bij het lezen van Augustinus; de details van haar aanval (vier dagen buiten bewustzijn, kaarsvet op de oogleden, het open graf) en de genezing door voorspraak van Jozef; de innerlijke woorden, de visioenen en de doorboring door de engel; het visioen van de hel; haar laatste woorden; het onvergane lichaam.

Onbevestigd: het precieze jaar van haar ommekeer (1553 tot 1556; zelf noemde ze haar leeftijd niet, de Spaanse Academie houdt het op ongeveer 1554); het jaar van haar geloften (1536 of 1537) en van haar aanval en verlamming (1537 of 1539; de Engelse uitgave van haar levensverhaal noemt beide in noten en inleiding); de letterlijke woorden van nuntius Sega (de Spaanse formulering wordt veel aangehaald, maar geen geopende bron noemt het oorspronkelijke document); het getal van vijftigduizend kilometer (alleen van de Vaticaanse website).

Duiding: of haar visioenen van God kwamen, is een geloofsvraag. Teresa zelf legde ze voor aan mensen die ze vertrouwde, en de Inquisitie vond in haar levensverhaal geen dwaling.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. World Religions and Spirituality Project, Saint Teresa of Ávila Timeline
2. Paus Paulus VI, homilie bij de proclamatie tot kerklerares, 27 september 1970 (vatican.va)
3. Patrick Comerford, How Saint Teresa avoided the Spanish Inquisition (2018)
4. Vaticaanstad, Saint of the day, 15 October: Saint Teresa of Jesus
5. The Cardinals of the Holy Roman Church (FIU), Filippo Sega
6. Paus Benedictus XVI, algemene audiëntie over Teresa van Ávila, 2 februari 2011
7. Teresa van Ávila, The Life of St. Teresa of Jesus, vert. David Lewis (Project Gutenberg)
8. Vicente de la Fuente, Annals of the Saint's Life (CCEL)
9. Carmelite Quotes, uit het Boek van haar leven, hoofdstuk 9
10. Ongeschoeide karmelieten, The Transverberation of St. Teresa of Jesus
11. Carmelite Quotes, over het handschrift van het Boek van haar leven
12. Orde der Karmelieten (O.Carm.), Teresa of Avila, Doctor of the Church
13. Wikipedia, Fernando de Valdés y Salas (Index van 1559)
14. Wikipedia, Teresa of Ávila (startpunt)
15. Teresa van Ávila, Life, hoofdstuk IV (CCEL)
16. Teresa van Ávila, Life, hoofdstuk V (CCEL)
17. Teresa van Ávila, Life, hoofdstuk VI (CCEL)
18. Teresa van Ávila, Life, hoofdstuk IX (CCEL)

19. Teresa van Ávila, *Life*, inleiding en kroniek (CCEL, volledige tekst)
20. Real Academia Española, *Libro de la vida*
21. Carmelite Quotes, aankomst van nuntius Felipe Sega (30 augustus 1577)
22. Studiolum, Interior castle (Spaanse formulering van Sega's uitspraak)

Susanna Wesley: de moeder die zondags de pastorie openzette

Op 6 februari 1712 schreef een vrouw in het dorp Epworth een brief aan haar man in Londen. In zijn afwezigheid kwamen er op zondag mensen bij haar thuis, in de pastorie, om te horen hoe zij preken voorlas. Hij vond dat ongewoon voor de vrouw van een dominee. Zij legde uit hoe het zo gekomen was.

Ze was begonnen met haar eigen kinderen en het personeel. Een knecht vertelde er thuis over, en zijn ouders vroegen of ze mochten komen. Daarna vroegen anderen het ook. De vorige winter waren het er ongeveer dertig geweest, schreef ze, zelden meer dan veertig. Een paar weken later moest ze hem opnieuw schrijven. Toen waren het er meer dan tweehonderd.

De vrouw heette Susanna Wesley. Ze had negentien kinderen ge- baard en er negen begraven. Twee van haar zonen, John en Charles Wesley, zouden later de methodistische beweging in gang zetten, een opwekking die vanuit Engeland de hele wereld over ging. Me- thodisten noemen haar nu vaak de moeder van het methodisme. Die titel zegt iets, maar hij verbergt ook iets. Susanna was meer dan de moeder van beroemde zonen. Ze was een vrouw met een

eigen geweten, een eigen pen en een eigen manier om met God om te gaan.

Ze begon als het jongste meisje in een groot huis in Londen.

HET VIERENTWINTIGSTE KIND, OF HET VIJFENTWINTIGSTE

Susanna Annesley werd geboren op 20 januari 1669 in Spitalfields in Londen. Haar vader was dr. Samuel Annesley, een bekende predikant. Haar moeder heette Mary White.

Om haar vader te begrijpen, moet je iets weten van de Engelse kerk in die tijd. Engeland had een staatskerk, de Church of England of anglicaanse kerk, met bisschoppen en een vast gebedenboek. Wie daar om gewetensredenen buiten bleef, heette een dissenter of non-conformist. Samuel Annesley was zo iemand. Hij preekte in Londen voor protestanten die buiten de staatskerk kerkten.

Hoeveel kinderen hij had, weet niemand precies. Het verhaal dat Susanna het vijfentwintigste kind was, wordt vaak herhaald. Het gaat terug op een grap die de uitgever John Dunton, getrouwd met haar zus Elizabeth, overleverde: een collega zou hebben gevraagd of het er nu twee dozijn waren of een kwart honderd. Een schets uit 1902 merkt al op hoe vaag dat is. De Epworth Old Rectory, het museum in haar latere huis, houdt het op het vierentwintigste kind van vierentwintig of vijfentwintig. Zeker is alleen dat het gezin groot was en dat zij een van de jongsten was.

EEN EIGEN KEUZE OP TWAALF OF DERTIEN

Als tiener nam Susanna een besluit dat in haar familie zwaar woog. Ze verliet de gemeente van haar vader en sloot zich aan bij de Church of England. Sommige bronnen zeggen dat ze twaalf was, andere dertien. Volgens de Wesley's in Oxford-website accepteerde haar vader haar keuze. Hoe dat gesprek ging, is niet overgeleverd.

Een meisje van twaalf of dertien dat een andere kerk kiest dan haar vader, de predikant, neemt een grote stap. Het patroon zou in haar leven vaker terugkomen. Susanna dacht zelf na, en als ze tot een conclusie kwam, hield ze eraan vast.

In augustus 1682 was ze op de bruiloft van haar zus Elizabeth. Daar ontmoette ze Samuel Wesley, die later anglicaans predikant werd. In november 1688 trouwden ze. Susanna was negentien. Over de precieze dag zijn de bronnen het niet eens: 10 of 11 november.

Het was een onrustige maand voor Engeland. De Nederlandse stadhouder Willem III was net met een leger overgestoken en werd een paar maanden later koning van Engeland, samen met zijn vrouw Mary. De vorige koning, Jakobus II, vluchtte. Die machtswisseling zou nog in Susanna's huwelijk doorwerken.

“TWEË KONINGEN, TWEË BEDDEN”

In 1697 werd Samuel rector, de vaste predikant, van Epworth, een dorp in Lincolnshire, op het Isle of Axholme, ongeveer 225 kilometer van Londen. Hij had ook de zorg voor het buurdorp Wroot. Het gezin woonde in een pastorie van hout en pleisterwerk met een rieten dak.

Het was geen vriendelijke plek. Samuel was een uitgesproken man met koningsgezinde, conservatieve opvattingen. Volgens het museum in Epworth beschadigden dorpelingen gewassen en verminderten ze vee, kennelijk uit afkeer van zijn politiek. Geld was er nooit genoeg. In 1705 kwam Samuel wegens schulden in de gevangenis.

Ook binnen het huis botste het. Susanna vond in haar hart dat Jakobus II en zijn familie de wettige koningen waren. Toen Samuel in het gebed bad voor koning Willem, zei zij geen amen. Hij merkte het. Volgens de overlevering zei hij: “Als wij twee koningen hebben, hebben wij ook twee bedden.” (vrij vertaald). De bronnen da-

teren het in 1701 of 1702; dat verschil komt waarschijnlijk door de Engelse jaartelling van toen, waarin het nieuwe jaar pas in maart begon. Haar oudste bewaarde brief, van 7 maart 1702 aan Lady Yarborough, gaat over deze ruzie om haar politieke opvattingen. Samuel vertrok maandenlang naar Londen. Volgens historicus Charles Wallace kwamen ze weer bij elkaar na een brand in de pastorie. Het museum in Epworth noemt een brand in 1702, die twee derde van het huis beschadigde.

Op 17 juni 1703 werd hun zoon John geboren.

Wat moet je met zo'n verhaal? Ik vind het eerlijk dat het in dit boek staat. Susanna was geen stille vrouw die alles slikte. Ze kon koppig zijn, en haar man ook. Ze kwamen er samen weer uit.

NEGENTIEN GEBOORTEN

Susanna bracht negentien kinderen ter wereld. Negen stierven als baby of heel jong. Ongeveer tien werden volwassen. Over het precieze aantal verschillen de bronnen: een overzicht noemt zeventien tot negentien geboorten, een naslagwerk van Cambridge University Press spreekt van negen kinderen die volwassen werden, en een ander overzicht zegt dat er bij haar dood nog acht leefden. Wie de getallen leest, ziet vooral hoeveel kleine graven er in haar leven waren.

De kinderen die bleven, kregen thuis les van haar. Ze begon pas de dag na hun vijfde verjaardag. Op die eerste dag moesten ze het hele alfabet leren, in zes uur les. Op twee na lukte dat allemaal. Haar dochters leerden lezen voordat ze leerden naaien, en dat was in haar tijd ongewoon. Ze schreef zelf dat het haar dwarszat hoe weinig vrouwen goed genoeg konden lezen om te worden verstaan. Haar dochters kregen ook Latijn en Grieks. Van Hetty, voluit Mehetabel, wordt verteld dat ze op haar achtste delen van het Nieuwe Testa-

ment in het Grieks las. Het museum in Epworth brengt dat met een slag om de arm.

Er gaat ook een bekend verhaal rond over haar gebedsleven. In een vol huis zou ze haar schort over haar hoofd hebben getrokken als ze wilde bidden, en dan wisten de kinderen dat ze haar niet moesten storen. Het is een mooi beeld. Ik heb het in geen enkele betrouwbare bron over haar gevonden. Wel staat vast dat ze zich geregeld terugtrok voor gebed en Bijbellezing, dat ze een dagboek bijhield en dat ze uitleg schreef bij de Apostolische geloofsbelijdenis, het Onze Vader en de Tien Geboden.

EEN KIND VOOR HET RAAM

In de nacht van 9 februari 1709, rond half twaalf, werd Hetty wakker doordat er brandende stukken van het dak op haar bed vielen. Ze rende naar haar vader. Susanna was ziek en hoogzwanger. Ze ont kwam naar de tuin met haar twee oudste dochters, Emily en Sukey, en liep daarbij brandwonden aan haar benen op. Het dienstmeisje Betty droeg de kleinste kinderen naar buiten en riep de vijfjarige John, Jacky voor de familie, om te volgen. Hij liep de verkeerde kant op. In een brief aan haar oudste zoon Samuel, die op school zat, schreef Susanna later dat Jacky het vuur zag en terugrende.

Samuel probeerde een paar keer naar boven te komen, maar de trap stond in brand. De familie knielde en bad dat God de ziel van het kind zou ontvangen. Toen zag iemand op het erf John voor een raam op de bovenverdieping. Er was geen ladder. Een buurman ging op de schouders van een ander staan en trok het kind naar buiten, vlak voordat het dak naar beneden kwam. Volgens Johns latere herinnering riep zijn vader de burens op om te knielen en God te danken.

Het huis brandde tot de grond toe af. Veel van wat Susanna had geschreven, ging verloren. Er gaat een verhaal dat dorpelingen de

brand hebben gesticht om het gezin weg te krijgen. Daar is geen bewijs voor.

Susanna zag in de redding van haar zoon de hand van God. Ze noemde hem soms een brandhout uit het vuur, naar een vers uit de profeet Zacharia: *Is deze Jozua niet een stuk brandhout dat aan het vuur ontruikt is?* (Zacharia 3:2). Volgens een oude schets van haar leven schreef ze ongeveer twee jaar later in haar eigen aantekeningen dat ze nog zorgvuldiger wilde zijn voor de ziel van dit kind. Die woorden ken ik alleen uit tweede hand.

Na de brand werden de kinderen ondergebracht bij andere gezinnen. Voor Susanna was dat moeilijk. Ze vreesde dat ze de zondag niet meer goed vierden en een plat dorpsaccent oppikten. Samuel liet een nieuw huis bouwen van baksteen en natuursteen, op dezelfde plek. Het was in december 1709 klaar en kostte hem vierhonderd pond van zijn eigen geld, plus hulp van vrienden. De schulden werden er nog groter van. Susanna klaagde dat het huis nooit helemaal af werd. Hoe snel de kinderen terugkwamen, is niet duidelijk; een bron spreekt van bijna twee jaar.

Het huis staat er nog. Het is nu een museum.

MOLLY OP MAANDAG, JACKY OP DONDERDAG

Op 7 december 1711 begon in Londen de Convocatie, de vergadering van de geestelijkheid van de Church of England. Samuel was erheen als afgevaardigde. Hij zou pas in het voorjaar terug zijn. De kerkdiensten in Epworth liet hij over aan zijn hulppredikant, Godfrey Inman.

Kort na het vertrek van haar man las Susanna een verslag over de Deense zendelingen. Het raakte haar diep, schreef ze. Ze bracht een groot deel van een avond door met God te danken voor hun ijver. Toen dacht ze na over zichzelf. Ze was geen man en geen predikant,

schreef ze, maar met een oprecht hart kon ook zij meer doen dan ze deed.

Ze begon bij haar eigen kinderen. Elke avond nam ze er één apart om met hem of haar te praten over geloof en leven. Op maandag Molly, op dinsdag Hetty, op woensdag Nancy, op donderdag Jacky, op vrijdag Patty, op zaterdag Charles, en op zondag Emily en Suky samen.

Op zondag deed ze meer. Ze vond dat een kerkdienst in de ochtend de dag nog niet heiligde. Dus las ze 's middags of 's avonds voor uit preken, zong met de kinderen en het personeel en bad met hen. Zo begon het. En toen kwamen de ouders van die knecht.

BOVEN DE TWEEHONDERD

De groep groeide snel. In haar volgende brief schreef ze: "Vorige zondag waren we er, denk ik, boven de tweehonderd." (vrij vertaald). Er stonden mensen buiten omdat er binnen geen plaats was. Een artikel van de United Methodist Church noemt op grond van dezelfde brief tweehonderd tot driehonderd. In de kerk van Inman zaten op zondagochtend minder mensen.

Ze koos preken uit die mensen wakker moesten schudden, zo legde ze uit. Over het dagelijkse leven en over andere zaken werd op de bijeenkomst niet gepraat. Ze hoopte dat mensen erdoor weer trouw naar de kerk zouden gaan en de zondag niet meer zouden ontheiligen.

Op één punt aarzelde ze zelf. Ze vroeg zich in haar brief af of het wel paste dat zij als vrouw de gebeden van al die mensen voor God bracht. Ze had het niet over haar hart verkregen om hen weg te sturen toen ze vroegen of ze mochten blijven. Wat zij deed, noemde ze voorlezen en onderwijzen. Volgens latere overzichten las ze preken uit de verzameling van haar man of haar vader.

Inman zag het anders. Hij schreef Samuel en klaagde dat het niet paste dat een vrouw preekte. Hij had een paar medestanders in het dorp. Volgens Charles Wallace waren zulke bijeenkomsten buiten de kerk om formeel ook niet toegestaan.

“STUUR MIJ UW UITDRUKKELIJKE BEVEL”

Samuel schreef zijn vrouw dat hij liever had dat ze ermee stopte. Haar antwoord is het bekendste stuk dat ze ooit schreef. Ze gaf hem het laatste woord, maar ze wilde dat hij het dan ook echt uitsprak. Als hij de bijeenkomst wilde opheffen, moest hij haar niet schrijven dat hij dat graag zag. Een wens was niet genoeg voor haar geweten. Ze vroeg hem: *“Stuur mij uw uitdrukkelijke bevel.”* (vrij vertaald). Dan was zij vrij van schuld en straf. Ze herinnerde hem eraan dat ze allebei voor de rechterstoel van Christus zouden staan.

Ik lees in die brief geen vrouw die haar man aan de kant zet. Ik lees een vrouw die gehoorzaam wil zijn aan haar man en aan God tegelijk, en die het hem niet makkelijk maakt om die twee tegen elkaar uit te spelen. Hoe zou jij zo’n brief schrijven, als je overtuigd was dat God mensen bij je thuis bracht?

Samuel gaf het bevel niet. De bijeenkomsten gingen door tot hij terugkwam uit Londen. Wat er daarna mee gebeurde, vertellen de bronnen die ik las niet.

EEN BRIEF OVER OPVOEDING

Twintig jaar later, op 24 juli 1732, schreef Susanna een lange brief aan een zoon over hoe ze haar kinderen had grootgebracht. John nam de brief later op in zijn gepubliceerde dagboek, omdat hij vond dat ouders er iets aan hadden.

Het is een brief die vandaag schuurt. Kinderen kregen vanaf hun geboorte een vast ritme van slapen, eten en wassen. Om zes uur

avondeten na het gezinsgebed, om acht uur in bed. Tussendoor eten mocht niet. Rond hun eerste jaar leerden ze volgens haar de roe te vrezen en zacht te huilen. Ze wilde de eigen wil van het kind overwinnen. Die uitdrukking over de roe wordt vaak aangehaald. De Wesley's in Oxford-website waarschuwt dat ze een vertekend beeld geeft en terecht veel kritiek heeft gekregen. In haar andere brieven staat ook de moeder die elk kind elke week een avond alleen voor zichzelf gaf, en die haar dochters leerde lezen terwijl de wereld dat niet nodig vond.

Ik ga haar niet verdedigen en niet veroordelen. Ze was een vrouw van de vroege achttiende eeuw met tien kinderen, een man met schulden en een huis dat afbrandde. Haar strengheid en haar toewijding kwamen uit dezelfde bron: ze wilde dat haar kinderen God zouden kennen.

DE FOUNDERY

Samuel Wesley stierf in 1735. Susanna moest de pastorie verlaten, zodat de nieuwe predikant erin kon. Ze verkocht veel van het meubilair om zijn schulden te betalen. Daarna woonde ze bij haar kinderen.

Haar zonen John en Charles waren inmiddels predikant en gingen een nieuwe weg. Susanna was in het begin bezorgd over hun nieuwe ijver, en later steunde ze hun werk. In juni 1739 kreeg ze via een familielid een tekst van John in handen die haar zorgen baarde, schreef hij in zijn dagboek. Ze had dezelfde tekst een jaar eerder zelf goedgekeurd. Ze spraken erover.

Op maandag 3 september 1739 sprak John lang met haar, schreef hij in zijn dagboek. Ze vertelde dat ze tot kort daarvoor bijna nooit had horen zeggen dat je nu al vergeving van zonden kunt ontvangen. Ze had gedacht dat het niet voor haar was en had er nooit om durven

vragen. Twee of drie weken eerder had haar schoonzoon Westley Hall haar bij het avondmaal de beker gegeven, met de woorden dat het bloed van Christus voor haar gegeven was. “De woorden drongen door mijn hart,” zei ze (vrij vertaald). Ze wist dat God haar om Christus’ wil al haar zonden had vergeven.

In hetzelfde gesprek vertelde ze over haar vader. Kort voor zijn dood had dr. Annesley gezegd dat hij al meer dan veertig jaar geen duisternis of twijfel had gekend over zijn aanvaarding door God. Ze kon zich niet herinneren dat hij erover gepreekt had. Ze dacht dat hij het zag als iets voor enkelen. Ze was zeventig toen ze die zekerheid kreeg.

Haar laatste jaren woonde ze in de Foundery in Londen, het eerste centrum van Johns beweging in de stad. Volgens de Wesleys in Oxford-website moedigde ze John aan om te aanvaarden dat ook leken, gewone gelovigen zonder wijding, mochten preken. Dat zou een van de kenmerken van het methodisme worden. In Epworth had zij zelf ervaren hoe zoiets ging.

EEN PSALM BIJ HET BED

Op vrijdag 23 juli 1742 kwam John rond drie uur ’s middags bij zijn moeder. Ze kon niet meer spreken. Hij ging op de rand van haar bed zitten. Tussen drie en vier uur stierf ze, zonder strijd, schreef hij. De familie stond om het bed heen en vertrouwde haar aan God toe. Eerder had ze gevraagd: “Kinderen, zodra ik ben heengegaan, zing dan een psalm van lof voor God.” (vrij vertaald).

Ze werd 73 jaar. Op zondag 1 augustus, rond vijf uur, begroef John haar op Bunhill Fields, de begraafplaats in Londen waar dissenters begraven werden. Zo kwam de dochter van Samuel Annesley terug bij de mensen van haar vader. Er waren volgens John bijna ontelbaar

veel mensen. Hij preekte over de grote witte troon uit Openbaring 20, waar de doden geoordeeld worden naar hun werken.

Op een eenvoudige steen aan het hoofdeinde liet de familie zetten dat zij de jongste en laatst overgebleven dochter van dr. Samuel Annesley was. In zijn dagboek schreef John dat zijn moeder, net als haar vader, haar grootvader, haar man en drie zonen, op haar eigen manier “een prediker van gerechtigheid” was geweest (vrij vertaald).

Ze heeft nooit op een kansel gestaan. Ze heeft in een pastorie in Lincolnshire op zondagavond preken van anderen voorgelezen, terwijl er mensen buiten bleven staan omdat er binnen geen plaats meer was.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 20 januari 1669 in Londen als dochter van de nonconformistische predikant Samuel Annesley; overstap naar de Church of England als tiener; huwelijk met Samuel Wesley in november 1688; verhuizing naar Epworth in 1697; negentien geboorten en veel jong gestorven kinderen; het conflict over het gebed voor koning Willem (1701 of 1702; haar brief erover aan Lady Yarborough dateert van 7 maart 1702); de brand van 9 februari 1709 en de redding van John door burens; de zondagse bijeenkomsten in de pastorie in de winter van 1711 op 1712, de klacht van Inman en haar verzoek om een uitdrukkelijk bevel; Samuels dood in 1735; haar laatste jaren in de Foundery; haar dood op 23 juli 1742 en de begrafenis op Bunhill Fields op 1 augustus 1742.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de details van haar brieven over de bijeenkomsten (aantallen, het verslag van de Deense zendelingen, het avondrooster voor de kinderen); de opvoe-

dingsregels uit haar brief van 1732; haar voornemen om beter te zorgen voor Johns ziel; haar woorden op het sterfbed (via John); de uitspraak over twee koningen en twee bedden; de ervaring van zekerheid bij het avondmaal in 1739 (haar eigen woorden, opgetekend in Johns dagboek op 3 september 1739); haar invloed op Johns aanvaarding van lekenpredikers.

Onbevestigd: dat ze het vijftiende kind was (het getal gaat terug op een grap); de schort over het hoofd bij gebed (geen bron gevonden); dat Hetty op haar achtste Grieks las; dat de branden in de pastorie zijn aangestoken; de exacte leeftijd van haar kerkkeuze (12 of 13), de dag van haar huwelijk en het aantal kinderen dat volwassen werd (tien of negen) of nog leefde bij haar dood (acht). Het artikel over haar in de Oxford Dictionary of National Biography kon ik niet inzien.

Duiding: of haar zondagse bijeenkomsten preken waren, was in 1712 al een twistpunt. Zij noemde het voorlezen en onderwijzen; haar hulppredikant noemde het preken.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Epworth Old Rectory, "Susanna Wesley"
2. Epworth Old Rectory, "The History of Epworth Old Rectory"
3. Charles Wallace jr., "Like Mother, Like Son", *Christian History* 69 (2001)
4. United Methodist Church, "Courage and conviction: A woman's leadership through a difficult time"
5. United Methodist Church, "Shaped by tragedy and grace: Wesley's rescue from fire"
6. Wesleys in Oxford, "Susanna Wesley"
7. My Wesleyan Methodists, A.A. Birchenough, "Susanna Wesley, the Mother of the Wesleys" (1902)

8. Tim Macquiban, "The spirituality of Susanna Wesley", Susanna Wesley Foundation (2019)
9. Journal of John Wesley, "Mrs. Wesley as Preacher" (CCEL)
10. Journal of John Wesley, "She Speaks to Two Hundred" (CCEL)
11. Journal of John Wesley, dood en begrafenis van zijn moeder, 1742 (CCEL)
12. Journal of John Wesley, "How the Wesleys Were Brought up" (CCEL)
13. Journal of John Wesley, "Susanna Wesley and her Son" (CCEL)
14. Christianity.com, "Why Was Susanna Wesley the Mother of Methodism?"
15. Wikipedia, "Susanna Wesley"
16. Journal of John Wesley, 3 september 1739, gesprek met zijn moeder (CCEL)
17. Orlando: Women's Writing in the British Isles (Cambridge University Press), "Susanna Wesley"
18. London Remembers, "Susanna Wesley"
19. Epworth Old Rectory, "Samuel Wesley"

Fanny Crosby: de vrouw die liederen in haar hoofd schreef

Op 20 november 1850 liep een blinde vrouw van dertig in New York alleen naar voren. Het was een avond van de opwekkingsdiensten in de Thirtieth Street Methodist Church, een methodistenkerk aan de Dertigste Straat. Ze was die herfst al twee keer eerder naar het altaar gegaan. Beide keren was ze teruggekomen zonder de vrede die ze zocht. Deze avond had ze het gevoel dat het nu moest gebeuren, of nooit.

Er werd gebeden. Daarna zong de gemeente een oud lied van overgave. Bij een regel uit het vierde couplet gebeurde er iets, zo vertelde ze het zelf ruim vijftig jaar later. Ze schreef: “mijn ziel werd overspoeld met hemels licht” (vrij vertaald). Ze sprong op en riep halleluja. Ze begreep ineens dat ze geprobeerd had de wereld in de ene hand te houden en de Heer in de andere.

Die vrouw heette Fanny Crosby. Ze zou de bekendste schrijfster van evangelisatieliederen van de negentiende eeuw worden. Haar liederen werden gezongen in de campagnes van Dwight L. Moody en Ira Sankey, in zondagsscholen, in missieposten voor daklozen en in kerken over de hele wereld. Ook in Nederland zongen gelovigen

haar liederen in vertaling, zoals *Veilig in Jezus' armen*. Hoeveel liederen ze schreef, weet niemand precies. Ze had nooit leesbaar leren schrijven. Alles wat ze maakte, bewaarde ze eerst in haar hoofd.

Het begon met een verkoudheid.

HETE OMSLAGEN OP DE OGEN VAN EEN BABY

Frances Jane Crosby werd geboren op 24 maart 1820 in Southeast, een plattelandsgemeente in Putnam County, in de staat New York. Haar ouders waren John en Mercy Crosby. Toen ze zes weken oud was, kreeg ze een lichte verkoudheid. Haar ogen raakten ontstoken. De vaste dokter van het gezin was niet thuis, en er werd een vreemde man bij gehaald. Hij raadde hete omslagen op haar ogen aan. Die omslagen vernietigden haar zicht, schreef ze later in haar herinneringen.

Latere schrijvers maakten van die man een kwakzalver die zich voor dokter uitgaf. Haar eigen tekst zegt alleen dat hij een vreemde was. Fanny was het enige kind van John en Mercy. Volgens het archief van Wheaton College, dat veel van haar nalatenschap bewaart, stierf haar vader een paar maanden later. Dat detail heb ik in haar eigen geschriften niet teruggevonden.

Wat ze over die man zei, is opvallend. Meer dan vijftientig jaar lang had ze geen greintje wrok tegen hem gevoeld, schreef ze op haar zesentachtigste. In haar eerdere autobiografie uit 1903 gaat ze nog verder. Als ze hem ooit zou ontmoeten, zou ze hem bedanken. "Dank u, dank u," zou ze tegen hem zeggen (vrij vertaald). Ze zag in wat er gebeurd was de hand van God, die haar zo had klaargemaakt voor haar werk.

Ken je dat, iemand die je kwaad heeft gedaan en die je toch niets kwalijk wilt nemen? Bij Fanny Crosby was het geen pose van later. Het is een lijn die door al haar geschriften loopt.

In april 1825, kort na haar vijfde verjaardag, ging haar moeder met haar naar New York. Ze wilde dat Dr. Valentine Mott naar haar ogen keek. Volgens haar latere verslag keken Mott en een collega, Dr. Delafield, en zeiden ze dat er geen hoop was. Het meisje bleef blind.

In die jaren had een blind kind in Amerika weinig vooruitzichten. De Verenigde Staten waren een jong land van boeren en kleine steden. Vrouwen mochten niet stemmen en konden bijna nergens studeren. Voor blinde kinderen bestonden nauwelijks scholen. Fanny wist dat. Haar grootste zorg als kind was dat ze nooit onderwijs zou krijgen, schreef ze later.

Haar grootmoeder leerde haar bidden. Ze was een vrouw die vast geloofde in gebed, zo herinnerde Fanny zich. Rond haar achtste verhuisde het gezin naar Ridgefield, in de staat Connecticut. Daar schreef ze haar eerste versjes. Een van die vroege gedichtjes ging over een blind meisje dat besloot tevreden te zijn. Ze was toen acht of negen.

VIJF HOOFDSTUKKEN PER WEEK

In Ridgefield woonde het gezin in het huis van een vrouw die Mrs. Hawley heette. Volgens Fanny's eigen verslag gaf Mrs. Hawley haar Bijbelhoofdstukken om uit het hoofd te leren, soms wel vijf per week. Na een jaar kon ze de eerste vier boeken van het Oude Testament opzeggen, en de vier evangeliën.

Het verhaal komt van haarzelf, en het is het enige dat we erover hebben. Maar het past bij wat volgde. Een vrouw die niet kon lezen, droeg de Bijbel in haar geheugen mee. Later zou ze op dezelfde manier haar liederen dragen.

Op haar twaalfde ging ze in Ridgefield naar een methodistische dienst. Het methodisme was een beweging die in de achttiende

eeuw in Engeland was begonnen bij John en Charles Wesley. In Amerika groeide het snel, met warme diensten, veel zang en de nadruk op een persoonlijke bekering. Fanny was presbyteriaans opgevoed, in een kerk met een calvinistische traditie. Het methodisme zou later haar thuis worden.

ZATERDAGOCHTEND 7 MAART 1835

Op zaterdagochtend 7 maart 1835 reed Fanny Crosby met een rijtuig naar de New York Institution for the Blind, aan Ninth Avenue in Manhattan. Ze was bijna vijftien. Ze had er naar eigen zeggen naar verlangd. Het ging haar niet om zien. Ze wilde leren.

Ze bleef er drieëntwintig jaar. Eerst als leerling, daarna als lerares. De bronnen verschillen over het jaar waarin ze begon met lesgeven, ergens in de jaren veertig. Een overzicht uit 1914 noemt de vakken: Engelse grammatica, retorica en de geschiedenis van Rome en Amerika. Ze speelde ook piano, harp, orgel en gitaar.

Het instituut gebruikte haar talent. Ze moest gedichten voordragen voor bezoekers. Toen president John Tyler het instituut bezocht, sprak ze hem toe. In 1844 verscheen haar eerste dichtbundel, *The Blind Girl and Other Poems*.

EEN BLINDE VROUW VOOR HET CONGRES

In januari 1844 reisde Fanny met een groep van het instituut naar Washington, zo schrijft ze in haar herinneringen van 1906. Het doel was het Congres, het Amerikaanse parlement, te overtuigen om onderwijs voor blinden te steunen. Ze droeg een gedicht voor in een gezamenlijke zitting van beide huizen. Het was het meest indrukwekkende gezelschap dat ze ooit had gezien, schreef ze. In het boek van 1915, dat op haar eigen vertellingen berust, noemt ze dat eerste bezoek de herfst van 1843. Daar vertelt ze ook hoe graag ze in Was-

hington luisterde naar John Quincy Adams, de oud-president die toen lid van het Huis van Afgevaardigden was. In april 1847 was ze er opnieuw. Ze droeg toen een eregedicht voor op een overleden minister, Hugh Legaré. Volgens haar eigen verslag huilden veel senatoren. President James Polk, die het instituut in 1845 had bezocht, nodigde de groep uit in het Witte Huis.

Haar vrienden zeiden later dat ze de enige vrouw was die ooit voor een gezamenlijke zitting van het Congres had gesproken. Een overzicht uit 1914, dat de liedendatabank Hymnary.org nog altijd overneemt, noemt haar de eerste vrouw van wie de stem in het openbaar in de Senaatszaal klonk. De Methodistenkerk van de Verenigde Staten zegt het voorzichtiger: ze was dat naar verluidt. De jaartallen lopen intussen uiteen, zelfs in haar eigen boeken: 1843, 1844, 1846, 1847. Ik kan het niet vaststellen. Dat ze er stond, staat vast. Of ze de eerste was, weet ik niet.

Wat wel opvalt: een vrouw die het woord voerde in Washington was in die tijd zeldzaam. Fanny zelf maakte er geen strijdpunt van. Ze was er voor het instituut, en voor andere blinde kinderen.

CHOLERA, EN EEN DROOM

In 1849 trok de cholera door New York. Leerlingen werden naar huis gestuurd. Fanny bleef in het instituut. Volgens haar eigen verslag voelde ze op een dag zelf de eerste tekenen van de ziekte. Ze zei niets, liep rond en nam een flinke hoeveelheid choleratabletten. Ze was bang dat toegeven aan de ziekte de dood zou betekenen. De volgende ochtend was ze weer gezond. Op 1 augustus werd ze naar het platteland gestuurd. Een later artikel vertelt dat ze in die zomer hielp met het maken van pillen en bij zieken waakte. Dat staat niet zo in de passage die ik van haarzelf las.

Al sinds 1839 werden er in het instituut klasmeetings gehouden van de Eighteenth Street Methodist Church. Een klasmeeting was een kleine methodistische groep waarin leden elkaar vertelden hoe het met hun geloof ging. Fanny ging erheen op één voorwaarde: ze hoefde zelf niets te zeggen. Een vriend, Theodore Camp, leidde de groep. Ze vertelde later over een droom waarin Camp haar vroeg of ze hem in de hemel zou ontmoeten. Na die droom besloot ze hulp bij God te zoeken.

Dat bracht haar, in de herfst van 1850, naar de opwekkingsdiensten aan de Dertigste Straat.

Het lied van die avond, 20 november 1850, noemt ze in haar herinneringen een oud lied van overgave. Latere schrijvers zeggen dat het *Alas! and did my Saviour bleed* van Isaac Watts was, een lied over het kruis. Zelf noemt ze de titel op die plek niet. Of het werkelijk dat lied was, kan ik dus niet met zekerheid zeggen.

Er is ook een kleiner verschil. Een korte levensschets van het Christian History Institute spreekt van een kampmeeting op haar dertigste. Haar eigen verslag noemt de kerk aan de Dertigste Straat. Ik volg hier haar eigen woorden.

Wat na die avond kwam, beschrijft ze eerlijk. Haar groei ging langzaam. Ze gaf een keer een openbaar getuigenis en schaamde zich achteraf, omdat ze vond dat trots haar had gedreven. Ze raakte ontmoedigd, tot een vriendin haar aanmoedigde. Daarna begon ze in diensten hardop te bidden en te spreken. De vrouw die in de klasmeeting had bedongen dat ze niets hoefde te zeggen, zou later voor zalen vol mannen staan.

In 1851 werd ze lid van de methodistische kerk aan de Dertigste Straat. Ze raakte bevriend met Phoebe Palmer, een bekende methodistische vrouw uit New York.

EEN HUWELIJK IN MAART 1858

Op 1 maart 1858 stopte Fanny met haar werk aan het instituut. Vier dagen later, op 5 maart, trouwde ze met Alexander Van Alstyne. Hij was ook blind, een oud-leerling van het instituut en een begaafd musicus. Ze kenden elkaar al bijna vijftien jaar. Hij schreef later muziek bij een aantal van haar liederen. Fanny hield na het huwelijk haar eigen naam als schrijfster.

Ze waren vele jaren gelukkig samen, schreef ze in 1906. Maar het huwelijk was ongewoon. Volgens haar moderne biografe, de historica Edith Blumhofer, woonde het echtpaar lange tijd apart en leidden ze grotendeels gescheiden levens. Blumhofer schreef haar biografie *Her Heart Can See* (2005) op basis van duizenden ongepubliceerde manuscripten van Fanny. De Methodistenkerk en de Encyclopaedia Britannica noemen 1880 als het jaar vanaf wanneer ze apart woonden. Getrouwd bleven ze. Fanny zelf schreef daar niet over. Alexander stierf op 18 juli 1902.

Over een kind is het nog stiller. Volgens de Britannica en de Methodistenkerk kregen ze in 1859 één kind, een dochtertje, dat kort na de geboorte stierf. Het boek van 1915 laat Fanny er één zin over zeggen: God gaf hun een teer kindje, maar de engelen haalden het naar Hem toe. Een later artikel zegt dat het meisje in haar slaap overleed. Meer is er niet, en ik ga er niets bij verzinnen. Ze schreef er bijna nooit over. Misschien is dat zelf ook een antwoord.

“WAAROM GA JE NIET NAAR MR. BRADBURY?”

In december 1863 vroeg Peter Stryker, predikant van een gereformeerde kerk van Nederlandse oorsprong aan Twenty-third Street in New York, haar om een kort gedicht voor de oudejaarsdienst. Kort daarna stelde hij haar voor aan William B. Bradbury, een bekende uitgever van zondagsschoolliederen. Op 2 februari 1864 stond ze

in zijn kantoor aan Broome Street 425. Bradbury dankte God dat ze elkaar eindelijk ontmoetten, zo vertelde ze het. Binnen drie dagen kwam ze terug met verzen. Het werd haar eerste gepubliceerde hymne. Een overzicht uit 1914 noemt 5 februari 1864 als de dag waarop ze die eerste hymne voor hem schreef.

Ze was vierenveertig. Vanaf dat moment werd het schrijven van liederen haar werk. Ze bleef ruim veertig jaar verbonden aan de firma van Bradbury en de opvolger daarvan, Biglow & Main. Volgens Christianity Today had ze een contract voor drie liederen per week, en kreeg ze er een of twee dollar per stuk voor.

Ze schreef in haar hoofd. Een recensie van Blumhofers biografie vertelt dat ze nooit leesbaar had leren schrijven. Ze dichtte een heel lied in gedachten en dicteerde het daarna aan iemand anders.

De meeste van haar bekende liederen ontstonden samen met componisten. Volgens het boek van 1915 speelde de componist William H. Doane haar eens een melodie voor. Ze hoorde het onderwerp er meteen in: veilig in de armen van Jezus. Binnen ongeveer een half uur had ze de woorden. *Safe in the Arms of Jesus* werd volgens Christianity Today een vast lied in de campagnes van Moody en Sankey.

In 1873 speelde een vriendin, mevrouw Joseph F. Knapp, haar een melodie voor en vroeg wat die zei. Fanny gaf de woorden. Zo ontstond *Blessed Assurance*, zo vertelde ze het zelf. Het jaartal noemen ook andere bronnen.

Dit zijn mooie verhalen, en ze komen allemaal van haar. Een recensent van Blumhofers boek merkt op dat Fanny geen dagboek bijhield. Haar herinneringen dicteerde ze toen ze in de tachtig was, met een selectief geheugen, en veel van wat we weten komt uit de onkritische verhalen van anderen. Dat maakt ze niet onwaar. Het betekent wel dat ik ze als haar getuigenis vertel.

EEN JONGEN VAN ACHTTIEN

Een deel van haar liederen ontstond na avonden in de missieposten van New York. Dat waren zalen in arme buurten van Manhattan, waar mensen die aan de rand leefden een preek en hulp konden krijgen.

Op een warme zomeravond sprak ze daar voor een grote groep arbeiders. Ze vroeg of er een jongen was die van het geloof van zijn moeder was afgedwaald, en die naar voren wilde komen. Een jongen van achttien kwam. “Bedoelde u mij?” vroeg hij, volgens het boek van 1915 (vrij vertaald). Ze bad met hem. Doane had haar al een onderwerp gestuurd, en die nacht schreef ze *Rescue the Perishing*, een lied over het redden van mensen die verloren raken. In 1903 sprak ze in Lynn, in de staat Massachusetts, voor de YMCA, de christelijke jongemannenvereniging. Daar kwam een man naar haar toe die zei dat hij die jongen was geweest. Ook dit verhaal kennen we alleen van haar.

Ze had een vaste regel voor dit werk. Mensen die verkeerd waren gegaan nooit de les lezen, schreef ze, omdat harde woorden harten hard maken.

Haar missiewerk zelf is goed bevestigd. Ze kende Jerry McAuley, volgens haar een van de bekendste mannen van New York, en ze bezocht zijn missiepost aan Water Street. Ze sprak op zestien jaarfeesten van de Bowery Mission en schreef voor elk daarvan een lied. Vanaf ongeveer 1880 werkte ze ook onder spoorwegmannen, via de YMCA. Blumhofer noemt de Bowery Mission en de YMCA als plaatsen waar ze veel tijd aan gaf.

Ze woonde volgens een artikel uit 2015 jarenlang in een gehuurde kamer in een arme buurt van Manhattan. Volgens een tentoonstelling van de Bridwell Library schonk ze haar verdiensten meestal weg aan zendingswerk.

Weerstand omdat ze een vrouw was, beschrijft ze zelf nauwelijks. Ze werkte binnen de ruimte die vrouwen in de kerken van haar tijd kregen: zending, armenzorg, onthouding van alcohol en het lied. In East Northfield, in Massachusetts, gaf ze een korte toespraak, maar pas nadat er bij haar was aangedrongen. Een recensent van Blumhofer oppert dat het gebruik van schuilnamen misschien ook met haar vrouw-zijn te maken had. Het belangrijkste motief was volgens hem dat de uitgever niet wilde dat haar naam elke bundel vulde. Blumhofer zelf tekent haar als een zelfstandige vrouw die volop meedeed in de wereld van het lied, en die daar ook geld mee verdiende.

BIJNA TWEEHONDERD NAMEN

Hoeveel liederen schreef ze? Een overzicht uit 1914 spreekt van ongeveer achtduizend gedichten, waarvan meer dan vierduizend voor Biglow & Main. Het boek van 1915 noemt vijfduizendnegenhonderd liederen voor die uitgever, geteld in haar drieënnegentigste levensjaar. Christianity Today spreekt van meer dan negenduizend. De Encyclopaedia Britannica houdt het op vijfenhalfduizend tot negenduizend. Deze getallen komen uit haar eigen kring en van haar uitgever. Een recensent van Blumhofers boek schrijft eerlijk dat hij betwijfelt of we het ooit zullen weten.

Wat wel te tellen is: het archief van het Billy Graham Center aan Wheaton College in Illinois bewaart bijna 2.400 originele manuscripten van haar liederen en gedichten, uit de jaren 1862 tot 1915. De meeste zijn genummerd en gedateerd. De liedendatabank Hymnary.org vermeldt ruim 3.600 teksten van haar hand.

Een deel van de verwarring komt door de schuilnamen. In de bundels stonden haar liederen onder bijna tweehonderd verschillende namen. Blumhofer neemt in haar biografie een lijst op die ze zelf ge-

deeltelijk noemt. Hymnary.org somt er ruim zestig op, van Grace J. Frances tot Lizzie Edwards.

Ik vind dat een mooi gegeven. Een vrouw die zoveel schreef, en van wie de naam zo vaak niet onder haar eigen werk stond.

HET EERSTE GEZICHT

Iemand zei eens tegen haar dat het jammer was dat God haar geen zicht had gegeven. Volgens Christianity Today antwoordde ze dat ze, als ze bij haar geboorte één gebed had mogen doen, zou hebben gevraagd om blind geboren te worden. Dan zou het eerste gezicht dat ze ooit zag, het gezicht van haar Verlosser zijn. Het is een uitspraak die vaak wordt aangehaald, in veel varianten. Een precieze bron met datum heb ik niet gevonden.

Hoe ga jij om met wat je mist? Fanny Crosby deed er niet luchtig over. Haar moeder was soms verdrietig om haar blindheid, schreef ze. Zelf besloot ze als kind om er niet om te huilen. Wat ze later schreef, laat zien dat ze bij die keuze bleef.

Rond 1900 verhuisde ze naar Bridgeport, in Connecticut, waar familie woonde. Volgens een artikel uit 2015 was dat wegens hartklachten. De Methodistenkerk noemt 1907 en zegt dat ze er voor een zieke vriendin ging zorgen. Ze bleef er wonen en reisde nog jaren om te spreken. In 1903 verscheen haar autobiografie *Fanny Crosby's Life-Story*, in 1906 *Memories of Eighty Years*. In 1905 vierde ze haar vijftienvijftigste verjaardag, dankbaar, zo schreef ze.

Ze stierf op 12 februari 1915 in Bridgeport, zes weken voor haar vijftiennegentigste verjaardag, na een hersenbloeding. In haar testament liet ze geld na voor een tehuis in die stad. Met hulp van kerkvrouwen groeide dat later uit tot het Fanny Crosby Memorial Home for the Aged, een tehuis voor ouderen dat bestond van 1925 tot 1966. Ze werd begraven op Mountain Grove Cemetery in die stad. Op haar

eerste grafsteen staat, in het Engels: “Tante Fanny: zij heeft gedaan wat zij kon.”

Die woorden komen uit het verhaal van de vrouw die Jezus zalfde met kostbare olie. Toen anderen mopperden over de verspilling, nam Jezus het voor haar op: *Zij heeft gedaan wat zij kon; zij heeft van tevoren Mijn lichaam gezalfd voor de begrafenis.* (Markus 14:8).

Op 1 mei 1955 werd er een tweede gedenksteen geplaatst, met het eerste couplet van *Blessed Assurance* erop.

Op die eerste steen staat geen regel van haarzelf. De vrouw die duizenden liederen in haar hoofd droeg, kreeg een paar woorden uit het evangelie mee, gekozen door mensen die haar tante Fanny noemden.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 24 maart 1820 in Southeast, Putnam County (New York); blind geworden als zuigeling na een behandeling van ontstoken ogen; leerling en daarna lerares aan de New York Institution for the Blind vanaf 1835; optreden voor het Congres in de jaren veertig; eerste dichtbundel 1844; huwelijk met Alexander Van Alstyne in maart 1858; één kind, geboren in 1859 en als zuigeling gestorven; apart wonen van het echtpaar vanaf ongeveer 1880, zonder scheiding; begin als liedschrijfster voor William B. Bradbury in 1864 en lange samenwerking met Biglow & Main; *Blessed Assurance* in 1873 met Phoebe Knapp; gebruik van haar liederen door Moody en Sankey; werk in de Bowery Mission en de YMCA; gebruik van zeer veel schuilnamen; bijna 2.400 bewaarde manuscripten (1862 tot 1915) in het archief van Wheaton College; overlijden op 12 februari 1915 en begrafenis in Bridgeport; het Fanny Crosby Memorial Home (1925 tot 1966) uit haar nalatenschap.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de vreemde man met de hete omslagen en haar vergeving; het bezoek aan Dr. Mott in 1825; het uit het hoofd leren van Bijbelboeken in Ridgefield; de cholera-epidemie van 1849; de droom over Theodore Camp; de bekering op 20 november 1850 en het lied dat toen gezongen werd; het ontstaan van *Safe in the Arms of Jesus* en *Rescue the Perishing* en de man in Lynn in 1903; de uitspraak over het eerste gezicht dat ze zou zien; de datum van de eerste ontmoeting met Bradbury (2 of 5 februari 1864); dat het dochtertje in haar slaap stierf; het luisteren naar John Quincy Adams in Washington.

Onbevestigd: dat ze de eerste of enige vrouw was die de Senaat of het Congres toesprak (jaartallen verschillen per bron, ook tussen haar eigen boeken: herfst 1843 of januari 1844); het jaar en de reden van de verhuizing naar Bridgeport (1900 of 1907); de vroege dood van haar vader (Wheaton College en een artikel uit 2015, niet in haar eigen boeken); dat de man met de omslagen zich als dokter voordeed; welk lied precies gezongen werd bij haar bekering; de precieze aantallen liederen (vijfendertig tot negendertig), die uit haar eigen kring en van haar uitgever komen. Een bron over een Fanny Crosby Society heb ik niet gevonden.

Duiding: wat Fanny Crosby op 20 november 1850 beleefde, kennen we alleen uit haar eigen woorden, opgeschreven ruim vijftig jaar later. Haar moderne biografie waarschuwt dat haar herinneringen selectief zijn. Haar liederen en haar werk in de missies zijn wel in hun eigen tijd en door anderen vastgelegd.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Fanny J. Crosby, *Memories of Eighty Years* (1906), volledige tekst bij het Disability History Museum
2. Fanny J. Crosby, *Fanny Crosby's Life-Story, by Herself* (1903), archive.org

3. S. Trevena Jackson, *Fanny Crosby's Story of Ninety-Four Years* (1915), archive.org
4. Hymnology Archive, "Fanny Crosby" (met J.H. Hall, 1914)
5. Christianity Today, Christian History, "Fanny Crosby"
6. Christian History Institute, "Blind Fanny Crosby wrote hymns we treasure"
7. Bridwell Library (SMU), *Fifty Women: Fanny J. Crosby*
8. The Alabama Baptist, "Heroes of the Faith" (2015)
9. The Aquila Report, "Facing death, finding life: Fanny Crosby"
10. The Christian Century, recensie van *Her Heart Can See* (2005)
11. Fred Sanders, Scriptorium Daily, over *Her Heart Can See*
12. Publishers Weekly, recensie van *Her Heart Can See*
13. Safe in the arms of Jesus, Kerkliedwiki
14. Hymnary.org, Fanny Crosby (met J.H. Hall, 1914, en lijst van schuilnamen)
15. Encyclopaedia Britannica, "Fanny Crosby"
16. The United Methodist Church, "Fanny Crosby (1820-1915)"
17. Boston University, History of Missiology, "Crosby, Fanny (1820-1915)"
18. Wheaton College Archives, "This is My Story, This is My Song": Celebrating Two Centuries of Fanny Crosby (2020)
19. Eerdmans via Press Warehouse, Edith L. Blumhofer, *Her Heart Can See* (uitgeversbeschrijving)

Catherine Booth: de vrouw die iets wilde zeggen

Het was Pinksterzondag 1860, in Bethesda Chapel in Gateshead, een industriestad aan de rivier de Tyne in het noorden van Engeland. Haar man William had gepreekt. De dienst liep ten einde. Toen stond Catherine Booth op uit haar bank en liep naar voren. Ze was dertig, ze had vier kleine kinderen en het jongste was een paar maanden oud.

William zag haar komen en vroeg wat er aan de hand was. Haar antwoord is bewaard gebleven: “Ik wil iets zeggen” (vrij vertaald). Volgens haar eigen latere verslag vertelde ze toen aan de mensen in de kerk dat ze jarenlang ongehoorzaam was geweest. Ze had gevoeld dat God haar riep om te spreken, en ze had het niet gedaan. Die ochtend wilde ze dat niet langer.

William deed iets wat niemand verwachtte. Hij kondigde aan dat zijn vrouw die avond zou preken.

Wat volgde, was het begin van dertig jaar prediking. Catherine Booth zou een van de bekendste sprekers van het Victoriaanse Engeland worden. Ze preekte voor arbeiders en voor de rijken in

de deftige wijken van Londen. Samen met William bouwde ze de beweging die het Leger des Heils werd, en binnen dat Leger kregen vrouwen een plek op de kansel die in andere kerken toen zeldzaam was. Ze schreef boeken, ze schreef aan de koningin, en ze deed mee aan de strijd tegen de handel in jonge meisjes.

Maar voor die zondag in Gateshead was er een meisje met een kromme rug, dat veel moest liggen en veel las.

EEN MEISJE OP EEN VOETENBANKJE

Catherine Mumford werd geboren op 17 januari 1829 in Ashbourne, een marktstadje in het graafschap Derbyshire in Midden-Engeland. Haar vader, John Mumford, maakte rijtuigen en preekte af en toe als lekenprediker. Haar moeder heette Sarah Milward. Het was een methodistisch gezin.

Het methodisme was in de achttiende eeuw ontstaan rond John Wesley, een anglicaanse predikant die in de open lucht preekte en zijn volgelingen in kleine groepen liet samenkomen. In de tijd van Catherine was het een eigen kerk geworden, buiten de Kerk van Engeland, met een sterke nadruk op bekering en een heilig leven. Een vrouw op de preekstoel was er ongewoon, en voor velen onaanvaardbaar.

In 1834 verhuisde het gezin naar Boston, in Lincolnshire. Catherine ging daar korte tijd naar een meisjesschool. Verder leerde haar moeder haar lezen en rekenen. Volgens haar schoonzoon Frederick Booth-Tucker, die na haar dood een grote biografie schreef, las ze als klein meisje al hardop voor aan haar moeder, zittend op een voetenbankje. Voor haar twaalfde zou ze de hele Bijbel acht keer hebben uitgelezen. Dat verhaal komt uit de familie. Andere bronnen nemen het over, maar controleren kunnen ze het niet.

Zelf zei ze later dat ze zich geen tijd kon herinneren waarin ze niet “een sterk verlangen naar God” had (vrij vertaald).

Haar vader raakte aan de drank, schrijft historicus Norman Murdoch. Het gezin leefde met die schaduw. Catherine werd als meisje secretaris van een jeugdafdeling van de geheelonthoudersbeweging, de beweging die mensen opriep helemaal geen alcohol te drinken. Het onderwerp zou haar haar leven lang bezighouden.

JAREN IN BED

In 1843 was ze veertien. Er werd een verkromming van haar rugengraat ontdekt, en daarmee was haar schooltijd voorbij. Maandenlang moest ze liggen. Ze las. De preken en geschriften van John Wesley, de Amerikaanse opwekkingspredikers Charles Finney en James Caughey, de bijbeluitlegger Adam Clarke.

Uit die boeken haalde ze twee dingen, schrijft Christine Parkin in het tijdschrift *Christian History*. Zekerheid dat ze zelf gered was. En de overtuiging dat de Bijbel vrouwen niet verbiedt het evangelie te verkondigen.

In 1844 verhuisde het gezin naar Brixton, toen een voorstad van Londen. Wanneer Catherine precies tot geloofszekerheid kwam, is niet helemaal duidelijk. Een recente biografie noemt 15 juni 1846, andere bronnen spreken van ongeveer 1845. Vaststaat dat ze in die jaren een dagboek bijhield, in 1847 en 1848, waarin ze worstelde met de vraag wat God van haar wilde.

Heb jij ooit een periode gehad waarin je stil moest liggen, terwijl alles in je wilde bewegen? Voor Catherine werden het de jaren waarin ze leerde denken.

UITGESLOTEN

Rond 1850 raakte het methodisme in Engeland verdeeld. Een groep die hervormingen wilde, de Reformers, kwam in conflict met de leiding van de Wesleyaanse methodisten. Catherine weigerde de Reformers te veroordelen. In 1850 werd ze uit haar kerk gezet. Ze ging lesgeven aan een meisjesklas op een zondagsschool van de Reformers in Clapham.

In die kring ontmoette ze een jonge prediker die om dezelfde reden was uitgesloten. Hij heette William Booth. Ze leerden elkaar kennen in het huis van Edward Rabbits, waar William die avond een gedicht tegen de drank voordroeg. Op 15 mei 1852 verloofden ze zich.

Het werd een lange verloving van drie jaar, en een verloving waarin werd gediscussieerd. In 1853 schreef Catherine een brief aan een predikant, ds. David Thomas, over de gelijkwaardigheid van de vrouw. William stond er voorzichtiger in. Hij zou een vrouw nooit verbieden te preken, schreef hij haar, maar hij zou haar ook niet aanmoedigen ermee te beginnen.

Op 16 juni 1855 trouwden ze in Stockwell New Chapel in Londen. William was inmiddels predikant in een kleiner methodistisch kerkverband, de Methodist New Connexion. Catherine had hem zelf aangeraden daarheen te gaan.

ACHT KINDEREN EN EEN PEN

In de jaren daarna kreeg ze bijna elk jaar een kind. Bramwell in 1856, Ballington in 1857, Catherine in 1858, Emma begin 1860. Later volgden Herbert, Mary, Evangeline en Lucy. Acht kinderen in twaalf jaar. William was vaak ziek, ze verhuisden van gemeente naar gemeente, en het geld was krap.

Ze bleef lezen en schrijven. In 1854 verscheen er een artikel van haar in het blad van de New Connexion, over de vraag hoe je pas bekeerde mensen vasthoudt. In 1857 sprak ze een bijeenkomst van kinderen toe over geheelonthouding. Een kleine stap, voor kinderen, buiten de kerkdienst. Ze bereidde zich voor terwijl ze een huishouden runde. Jaren later schreef ze dat ze geen tijd voor voorbereiding had als ze het naaiwerk niet de deur uit kon doen.

EEN DOMINEE IN SUNDERLAND

In 1859 kwam er een vrouw uit Amerika naar het noorden van Engeland. Phoebe Palmer was een Amerikaanse methodistische spreekster. Haar bijeenkomsten trokken grote menigten. In Sunderland, niet ver van Gateshead, ergerde een predikant zich eraan. Ds. Arthur Augustus Rees schreef een pamflet waarin hij betoogde dat een vrouw in de kerk moest zwijgen.

Catherine las het en was boos. Aan haar moeder schreef ze dat die vent er niet zonder pak slaag vanaf zou komen (vrij vertaald). Ze ging zitten en schreef een antwoord. In december 1859 verscheen het als een klein boekje, *Female Teaching*, later herwerkt en uitgegeven als *Female Ministry; or, Woman's Right to Preach the Gospel*, in het Nederlands zoiets als "Vrouwelijke bediening, of het recht van de vrouw om het evangelie te preken". Het kostte een penny.

Het boekje leest als een zorgvuldige bijbelstudie. Ze begint bij de profeet Joël, die zegt dat God Zijn Geest zal uitstorten en dat zonen en dochters zullen profeteren, en bij de apostel Petrus, die op de Pinksterdag zegt dat die belofte vervuld is. Ze bespreekt de teksten waarop haar tegenstanders zich beroepen, de woorden van Paulus dat vrouwen in de gemeente moeten zwijgen en dat hij een vrouw niet toestaat te onderwijzen. Ze leest ze in hun verband en komt tot een andere uitleg. Ze wijst op Febe, die Paulus een dienaar van de

gemeente noemt. Ze eindigt bij Galaten, waar staat dat er in Christus geen man of vrouw is.

Haar kernvraag was of een vrouw dat recht van God heeft gekregen. “Als ze dat recht heeft, heeft ze het los van elke door mensen gemaakte beperking,” schreef ze (vrij vertaald). En op een andere plaats: “Het Woord en de Geest kunnen elkaar niet tegenspreken” (vrij vertaald).

Ik vertel dit zonder er een pleidooi van te maken. Kerken lezen deze teksten tot op vandaag verschillend, en lezers van dit boek doen dat ook. Wat ik opvallend vind, is dat Catherine haar overtuiging uit de Bijbel probeerde te halen, tekst voor tekst. En dat ze haar eigen boekje nog niet in praktijk bracht. Ze verdedigde een andere vrouw. Zelf zweeg ze.

PINKSTERZONDAG IN DE CONVERTING SHOP

Bethesda Chapel in Gateshead werd in die jaren de “Converting Shop” genoemd, de bekeringswinkel. Op de zondag waar het hier om gaat, zaten er volgens de verslagen ongeveer duizend mensen.

Over de datum van wat daar gebeurde, bestaat verwarring. Sommige bronnen noemen januari 1860, kort na de geboorte van Emma. De meeste biografen, met Booth-Tucker voorop, plaatsen het op Pinksterzondag, 27 mei 1860. Die datum volg ik hier.

Wat er in haar omging, weten we alleen uit wat ze er later zelf over vertelde. Ze voelde, zo zei ze, dat de Heilige Geest haar aanspoorde om op te staan en te spreken. Ze dacht dat ze het niet kon. Toen herinnerde ze zich een belofte die ze als kind aan God had gedaan: dat ze Hem zou gehoorzamen, wat het ook kostte. Ze stond op.

Het verhaal van wat volgde, staat in elk boek over haar. Ze liep naar voren, zei dat ze iets wilde zeggen, en vertelde de gemeente dat ze

God jarenlang ongehoorzaam was geweest door niet voor Hem te spreken. Volgens het verslag waren veel mensen geraakt. William kondigde aan dat zij 's avonds zou preken.

Die avond sprak ze over een tekst uit de brief aan de Efeziërs: *En word niet dronken van wijn, waarin losbandigheid is, maar word vervuld met de Geest* (Efeze 5:18). Haar preek kreeg als titel de laatste woorden van dat vers.

Hoe lang draag jij al iets mee waarvan je weet dat God het van je vraagt?

NEGEN WEKEN ALLEEN

Een paar maanden later, in september 1860, stortte William in. Hij ging voor negen weken naar een kuuroord in Matlock. Iemand moest zijn werk doen. Catherine nam zijn preekbeurten en zijn gemeentewerk over. Volgens de biografie van Lutterworth Press preekte ze in Gateshead en omgeving in volle kerken.

Hoe de kerk daarop reageerde, is in de bronnen die ik gelezen heb minder goed te volgen dan je zou verwachten. Zeker is dat het ongewoon was, en dat Rees en anderen openlijk tegen preken door vrouwen waren. Zeker is ook dat William van mening veranderde. Hij was de man die een vrouw niet wilde aanmoedigen, en hij werd de man die zijn vrouw de kansel op stuurde.

In 1861 brak het echtpaar met de Methodist New Connexion en gingen ze een eigen weg, zonder kerkverband achter zich. In 1861 en 1862 hielden ze samen opwekkingscampagnes in Cornwall en Wales. In november 1861 schreef Catherine vanuit St Ives in Cornwall het voorwoord voor een tweede, uitgebreide druk van haar boekje.

Historicus Norman Murdoch schrijft dat haar preken rond 1864 al hoger werden gewaardeerd dan die van William. Het is zijn oordeel, en het past bij wat volgde.

TWEE KANTEN VAN LONDEN

In 1865 vestigde het gezin zich in Londen. William begon in de East End, het arme oosten van de stad, een zending onder mensen die in geen kerk kwamen. Daaruit groeide de Christian Mission. Catherine stond voor een keus die ze, volgens haar biograaf, aan William liet. Als hij voelde dat hij moest blijven, moest hij blijven.

Zij nam een ander deel van het werk. Ze preekte in de West End, het rijke westen van Londen, en in de badplaatsen aan de zuidkust. In 1865 sprak ze ook op bijeenkomsten van de Midnight Movement, een beweging die zich richtte op vrouwen in de prostitutie. Tussen 1867 en 1873 hield ze lange zomercampagnes aan de kust. In South-sea bleef ze zeventien weken.

Haar luisteraars waren vaak welgesteld. Hun giften hielden het gezin en het werk in de East End overeind. Murdoch noemt haar de belangrijkste kostwinner van de familie in die jaren. Haar zoon Bramwell vergeleek haar later met een advocaat die pleit voor het leven van een gevangene.

In 1872 stortte William opnieuw in. Catherine nam toen de leiding van de Mission tijdelijk over.

Als ik het rijtje maak, duizelt het me. Ze preekte, ze schreef, ze voedde acht kinderen op, ze leidde een beweging en ze had zelf geen sterk lichaam. Ze behandelde haar kwalen met koudwaterkuren. Murdoch schrijft dat ze zich uitputte. Ik geloof dat graag.

EEN VLAG IN COVENTRY

In 1878 kreeg de Christian Mission een nieuwe naam: The Salvation Army, het Leger des Heils. Er kwamen uniformen, rangen en vlaggen. Op 28 september 1878 reikte Catherine in Coventry de eerste vlag van het Leger uit.

Zelf kreeg ze geen rang. Ze bleef “Mrs. Booth”, en de soldaten noemden haar de Moeder van het Leger. Haar invloed zat in iets anders. In de Orders and Regulations die William schreef, het regelboek van het Leger, kregen vrouwen uitdrukkelijk een gelijk aandeel in de verkondiging. Het Leger zelf schrijft dat aan haar invloed toe.

Het Leger stuurde jonge vrouwen uit de arbeidersklasse, na een korte opleiding van drie tot zes maanden, als evangelist op pad. Ze werden de Hallelujah Lasses genoemd. Volgens Murdoch hadden zulke vrouwen er rond 1890 aan bijgedragen dat het Leger zich over de wereld had verspreid.

Catherine schreef in deze jaren een reeks boeken, uitgewerkte toespraken over wat zij levend christendom noemde: Practical Religion, Aggressive Christianity, Godliness, Life and Death, Popular Christianity. Vanaf 1883 werden in de zalen van het Leger de doop en het avondmaal niet meer gevierd. Op dat punt verschilt het Leger tot vandaag van de meeste andere kerken.

EEN BRIEF NAAR BALMORAL

Op 6 februari 1884 sprak Catherine in Exeter Hall in Londen, een grote zaal voor christelijke bijeenkomsten, over wat zij het onrecht van door de staat geregeleerde ontucht noemde. Haar toespraak verscheen als boekje. Josephine Butler had haar betrokken bij de strijd tegen de Contagious Diseases Acts, wetten die prostitutie onder toezicht van de staat brachten.

In het Engeland van 1885 lag de leeftijd waarop een meisje volgens de wet kon instemmen met seks op dertien jaar. Er lag een wetsvoorstel om meisjes beter te beschermen.

Catherine schreef aan koningin Victoria. Het antwoord kwam op 6 juni vanuit Balmoral Castle, via de weduwe-hertogin van Roxburghe. De koningin was “volledig meelevend” over het pijnlijke onderwerp (vrij vertaald), en haar brief zou worden doorgestuurd naar een vrouw die nauw met de regering verbonden was. Een Nieuw-Zeelandse krant drukte het antwoord dat najaar af. In het archief van het Leger in Londen liggen haar brieven en de antwoorden van de koningin nog altijd.

Sympathie was niet genoeg. In juli 1885 publiceerde journalist William Thomas Stead in de Pall Mall Gazette een reeks artikelen onder de kop “The Maiden Tribute of Modern Babylon”. Hij had, met hulp van Catherines zoon Bramwell en een voormalige bordeelhoudster, Rebecca Jarrett, laten zien hoe makkelijk het was om in Londen een meisje van dertien te kopen. Het meisje, Eliza Armstrong, werd daarna in veiligheid gebracht bij het Leger. Op 16 juli hield het Leger in Exeter Hall een grote bijeenkomst over de bescherming van meisjes. Volgens een archiefartikel van het Leger zelf tekenden 393.000 mensen een petitie aan het parlement.

Op 14 augustus 1885 werd de wet aangenomen. De leeftijd ging van dertien naar zestien. In het proces dat in oktober volgde over de aankoop van Eliza, kreeg Stead drie maanden gevangenisstraf. Bramwell werd vrijgesproken.

Welk deel Catherine precies in de campagne had, verschilt per bron. Sommige artikelen geven haar een hoofdrol, andere noemen vooral haar zoon en haar schoondochter Florence. De brief aan de koningin is van haar, en die staat vast.

“VERWAR HET NIET”

Op 21 februari 1888 stelde de chirurg Sir James Paget de diagnose: borstkanker. Ze was negenenvijftig.

Op 21 juni 1888 preekte ze voor het laatst, in de City Temple in Londen. In 1889 trok ze zich terug in Clacton-on-Sea, aan de kust van Essex.

In die laatste jaren werkte William aan een groot sociaal plan, uitgegeven in 1890 onder de titel *In Darkest England and the Way Out*. Het was een plan voor de armen van Engeland. Catherine steunde het. Maar ze waarschuwde ook. “Prijs menslievendheid zoveel je wilt, maar verwar het niet met christendom,” zei ze (vrij vertaald).

Op 4 oktober 1890 stierf ze in Clacton-on-Sea, eenenzestig jaar oud.

Haar lichaam werd naar de Congress Hall van het Leger in Clapton gebracht, in het oosten van Londen. Volgens Murdoch liepen er ongeveer zevenentwintigduizend mensen langs. De rouwdienst werd gehouden in Olympia, een grote tentoonstellingshal, en ze werd begraven op Abney Park Cemetery in Stoke Newington. Hoeveel mensen er bij de dienst waren, verschilt per bron. Een van de tijdlijnen spreekt van zesendertigduizend. Die getallen komen uit kringen rond het Leger, en ik geef ze met die kanttekening door.

Zeven van haar acht kinderen werden leidinggevend in het Leger, schrijft Murdoch. Twee van hen, Bramwell en Evangeline, werden later generaal, de hoogste leider van het wereldwijde Leger. De Kerk van Engeland gedenkt haar op 20 augustus.

IETS ZEGGEN

Ik kom terug in Bethesda Chapel. Een vrouw van dertig met een baby thuis, een man op de kansel, een volle kerk. Ze had een boekje geschreven waarin ze uitlegde waarom vrouwen mochten spreken.

Ze had het verdedigd tegen een dominee in Sunderland. En ze had zelf nog nooit gepreekt.

Wat haar die ochtend in beweging bracht, was volgens haar eigen woorden geen theologie. Het was een belofte die ze als kind had gedaan, dat ze God zou gehoorzamen. Ze stond op, liep door het gangpad en zei dat ze iets wilde zeggen.

Die avond stond ze er weer.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 17 januari 1829 in Ashbourne; methodistisch gezin; verhuizing naar Boston en later Brixton; ruggengraataandoening rond 1843; uitsluiting door de Wesleyaanse methodisten in 1850; huwelijk met William Booth op 16 juni 1855; acht kinderen; het pamflet van 1859 als antwoord op ds. A. A. Rees over Phoebe Palmer; haar eerste prediking in Bethesda Chapel, Gateshead, in 1860; vertrek uit de Methodist New Connexion in 1861; preken in de West End en de zuidkust; de eerste vlag in Coventry in 1878; de toespraak in Exeter Hall in 1884; de brief aan koningin Victoria en het antwoord van juni 1885; de wet van 14 augustus 1885; de kankerdiagnose in 1888; de laatste preek op 21 juni 1888; overlijden op 4 oktober 1890 in Clacton-on-Sea.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het acht keer uitlezen van de Bijbel voor haar twaalfde (familiebiografie van Booth-Tucker); haar innerlijke strijd in Gateshead, de aansporing van de Geest en de kinderbelofte om God te gehoorzamen (haar eigen latere verslag); de reactie van de gemeente in Gateshead; de woorden waarmee ze William de keus liet om in Londen te blijven.

Onbevestigd: de precieze datum van Gateshead (Pinksterzondag 27 mei 1860 volgens de meeste biografen, januari 1860 volgens andere); het jaar van haar bekering (1845 of 1846); de omvang van

haar persoonlijke rol in de campagne van juli 1885; het aantal handtekeningen onder de petitie (393.000, uit een bron van het Leger zelf); de aantallen bij haar begrafenis.

Duiding: de teksten over vrouwen in de gemeente worden in kerken verschillend uitgelegd. Dit hoofdstuk beschrijft hoe Catherine Booth ze las, zonder daar zelf een oordeel over te geven.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Victorian Web, chronologie Catherine Booth (A. Diniejko)
2. World Religions and Spirituality Project, Catherine Mumford Booth Timeline
3. Lutterworth Press, boekfragment Catherine Booth, hoofdstuk 1 (2013)
4. Christine Parkin, "Pioneer in Female Ministry", Christian History 26
5. Norman H. Murdoch, "The Army Mother", Christian History 26
6. Christianity Today, "Catherine Booth"
7. Frederick Booth-Tucker, The Life of Catherine Booth, deel 1 (1892), archive.org
8. War Cry, maart 2023, "I want to say a word"
9. Catherine Booth, Female Teaching (tweede druk, 1861), Revival Library
10. Catherine Booth, Female Ministry, Victorian Women Writers Project, Indiana University
11. Orlando: Women's Writing in the British Isles (Cambridge), Catherine Booth
12. Inangahua Times, 21 september 1885, "The Criminal Law Amendment Bill"
13. Others (Leger des Heils Australië), "The rise of Catherine: from 'maiden tribute' to the 'match girls' "

14. SA Connects, "Raising the age of consent"
15. International Heritage Centre van het Leger des Heils, Booth family papers
16. The Salvation Army UK, "Catherine Booth"
17. Wikipedia, "Criminal Law Amendment Act 1885"

Maria Woodworth-Etter: de vrouw met de opgeheven handen

In de zomer van 1890 zat in een grote tent in St. Louis een arts uit Philadelphia tussen het publiek. Hij heette Theodore Diller en hij was gekomen om te kijken, niet om te bidden. In de tent pasten drietot vierduizend mensen. Op één avond schatte hij dat er vijfduizend binnen waren.

Wat hij zag, schreef hij op voor een medisch tijdschrift. Een vrouw van in de veertig preekte. Daarna moesten de mensen hun ogen richten op de elektrische lampen en de touwen van de tent, en hun handen opheffen. Velen vielen op de grond. Sommigen bleven liggen met wijd open ogen en stijve armen, terwijl een lied steeds opnieuw gezongen werd. Er waren meer vrouwen dan mannen bij, en bijna elke avond ook kinderen.

Diller noemde het hypnose. Over de vrouw zelf was hij hard. Ze was volgens hem geen bedriegster, schreef hij in september 1890, maar eerder “een paranoïde mens van een sterk religieus type” (vrij vertaald). Samen met een collega vroeg hij de rechtbank om haar geestelijke gezondheid te onderzoeken.

De vrouw heette Maria Woodworth. Later, na een tweede huwelijk, werd het Woodworth-Etter. Kranten noemden haar de trance-evangeliste. Ze preekte meer dan veertig jaar, in tenten, opera's, rolschaatsbanen en kerken van allerlei soort. Toen in de twintigste eeuw de pinksterbeweging opkwam, zagen veel jonge pinkstergelovigen in haar iemand die al gezien had wat zij nu pas ontdekten. In Indianapolis bestaat nog altijd een gemeente die zij stichtte.

Over haar leven bestaan drie soorten verhalen. Er zijn haar eigen boeken. Er zijn de kranten en artsen van toen, en die waren vaak kritisch. En er is wat later bewonderaars ervan maakten. In dit hoofdstuk houd ik die drie zo goed mogelijk uit elkaar.

Het begon op een boerderij in Ohio.

EEN VADER DIE NIET THUISKWAM

Mariah Beulah Underwood werd geboren op 22 juli 1844 in New Lisbon, in Columbiana County in het oosten van de Amerikaanse staat Ohio. Het plaatsje heet nu Lisbon. Ze was een dochter van Samuel en Matilda Underwood. Het gezin had acht kinderen en was arm. Haar vader dronk.

Rond 1855 stierf hij. Volgens de meeste bronnen kreeg hij een zonnesteek; anderen spreken van bliksem. Maria was elf of twaalf. De oudste meisjes moesten uit werken om het gezin te helpen, en voor Maria was het daarmee gedaan met school.

Het Amerika van haar jeugd was een land van kleine dorpen, boerderijen en veel kerken naast elkaar. Er was geen staatskerk. Methodisten, baptisten, presbyterianen, quakers en nieuwere groepen trokken elk hun eigen mensen. Het land stond aan de vooravond van de Burgeroorlog. Vrouwen hadden geen stemrecht en konden in de meeste kerken niet preken. Bij de quakers lag dat

anders: daar mocht ook een vrouw opstaan en spreken als ze zich door God geleid voelde.

“EEN LICHT KWAM OVER MIJ”

Het gezin Underwood hoorde bij de Discipelen van Christus, een beweging die de kerk wilde terugbrengen naar het Nieuwe Testament en weinig hield van gevoelsuitbarstingen. Toen Maria ongeveer dertien was, liet ze zich daar dopen. In haar eigen boek beschrijft ze dat er bij die doop een licht over haar kwam en dat ze toen bekeerd werd. Omstanders dachten dat ze flauwviel.

Kort daarna, zo schrijft ze, hoorde ze de stem van Jezus die haar riep om uit te gaan naar de wegen. Ze dacht aan de gelijkenis van de grote maaltijd, waarin de heer zijn dienaar opdraagt: *En de heer zei tegen de dienaar: Ga eropuit naar de landwegen en heggen en dwing hen binnen te komen, opdat mijn huis vol wordt.* (Lukas 14:23)

Een meisje van dertien dat wil preken, in een kerk die daar niets van wilde weten. Ze schreef het later zonder omwegen op: “De Discipelen geloofden niet dat vrouwen enig recht hadden om voor Jezus te werken” (vrij vertaald). Ze dacht dat ze, als ze een man was geweest, graag gepreekt zou hebben. Nu bleef het bij een verlangen.

Deze roeping kennen we alleen uit haar eigen boeken, die ze schreef toen ze al lang bekend was. Er is geen reden om eraan te twijfelen dat ze het zo beleefde. Controleren kan niemand het.

ZES KINDEREN

In 1863 trouwde ze met Philo Woodworth, een man die uit het leger van de Unie was ontslagen. Volgens een latere bron had hij een hersenletsel opgelopen. Ze gingen wonen bij Lisbon en probeerden te boeren.

Ze kregen zes kinderen. Vijf van hen stierven jong. In haar boek noemt Maria ze bij naam. Georgie werd zeven en stierf na maanden ziek te zijn geweest. Gertie werd vier maanden. Willie werd bijna zeven. Freddy stierf binnen een jaar na het eerste verlies. Ook een zoontje stierf toen hij klein was. Alleen Lizzie bleef in leven.

Ik kan die opsomming niet lezen zonder even te stoppen. Maria schrijft er sober over, zonder te klagen tegen God, maar ook zonder te doen alsof het licht was.

Zelf was ze in die jaren vaak ziek. Het gezin verhuisde en kwam te wonen tussen quakers. Volgens haar eigen verslag namen die haar mee naar hun samenkomsten, en daar kwam het oude verlangen terug. Rond 1879 maakte ze opnieuw een keuze voor Christus, bij een opwekkingsdienst van de quakers.

In de lange periode van ziekte had ze visioenen, zo vertelt ze. Ze zag de afgrond open liggen en mensen die op het punt stonden erin te vallen. Ze zag Jezus, die tegen haar zei dat ze moest gaan en dat Hij met haar zou zijn. Ze beloofde God dat ze zou werken als Hij haar beter maakte. Volgens haar eigen woorden begon ze vanaf dat moment te herstellen.

Ze was bang. Ze beschrijft zichzelf als verlegen, gebonden door mensenvrees. Thuis kreeg ze geen steun. Haar man en haar dochter verzetten zich ertegen, en ook vrienden en familie vonden het niets. Later veranderde Philo van mening en wilde hij met haar mee.

In 1880, na de dood van haar vijfde kind, koos ze voor het werk. Ze was vijfendertig. Haar eerste preek hield ze in een plaats waar ze eerder gewoond had, over de oproep om je huis op orde te brengen. Volgens haar eigen telling kwamen er twintig mensen tot bekering.

Hoe lang heb jij gewacht met iets waarvan je wist dat God het van je vroeg? Bij Maria zat er meer dan twintig jaar tussen de stem op haar dertiende en de eerste preek.

EEN VERGUNNING, EN MENSEN DIE VIELEN

Geen enkele grote kerk wilde een vrouw als predikant. Maria vond haar plek bij kleinere kerken. Eerst kreeg ze een vergunning om te preken van de United Brethren in Christ, een kerk die uit Duitstalige opwekking in Pennsylvania was voortgekomen. In 1884 kreeg ze een vergunning van de Churches of God in Indiana. Die kerk heette ook wel de Winebrenneriaanse kerk, naar haar stichter John Winebrenner, en ze stond open voor opwekkingsdiensten en voor de heiligingsbeweging. Die beweging leerde dat een christen na de bekering een tweede, diepe reiniging van het hart kon ontvangen.

Ze trok rond in Ohio en Indiana en preekte in schooltjes, kapelletjes en kerken van wie haar maar uitnodigde. Ze bleef zich verre houden van ruzies over leerstellingen. Ook in haar eigen kerk had ze tegenstanders. Ouderling E. L. Frazier noemde haar diensten “een smaad en een schande voor de godsdienst van God” (vrij vertaald).

In 1883 gebeurde in Fairview, Ohio, iets wat haar zelf schrok. Mannen en vrouwen vielen neer en lagen er volgens haar verslag bij alsof ze dood waren. Na een tijd stonden ze op en vertelden over visioenen. In november van dat jaar, in een methodistenkerk in Monroeville, Indiana, viel ze zelf meerdere keren onder wat zij “de kracht” noemde.

Dit werd het kenmerk van haar diensten. Mensen raakten in trance, soms urenlang. Zijzelf stond soms stil op het podium met opgeheven handen, terwijl de dienst om haar heen doorging. Tegenstanders spraken later van hypnose, of noemden haar een voodooopriesteres. Zij zag het als het werk van de Heilige Geest.

In januari 1885 kwam ze naar Hartford City, Indiana. Ze begon in de methodistenkerk en week uit naar het operagebouw. Volgens haar eigen verslag viel een koopman thuis in trance en kon hij uren niet praten. Ook een bekende advocaat uit de stad knielde aan het altaar. Die details hebben we van haarzelf. Vast staat dat de diensten opvielen: The New York Times en The Cincinnati Enquirer schreven erover.

In maart 1885, in Columbia City, begon ze voor zieken te bidden. Ze geloofde dat wie met geloof kwam, genezen kon worden. Daarna gingen de deuren wijd open. In Tipton, Pendleton en Kokomo preekte ze in kerken, een gerechtsgebouw en een rolschaatsbaan. In Kokomo kwamen er volgens haar eigen verslag twintigduizend mensen.

WAT DE KRANTEN ZAGEN

Dat getal van twintigduizend moet je voorzichtig lezen. De historicus Wayne Warner deed in de jaren tachtig onderzoek in de kranten van toen. Warner leidde vijftentwintig jaar het archief van de Assemblies of God, de grootste pinksterkerk van de Verenigde Staten. Dat archief heet nu het Flower Pentecostal Heritage Center. Hij was haar welgezind en schreef twee boeken over haar: *The Woman Evangelist* (1986) en *Maria Woodworth-Etter: For Such a Time as This* (2004). Hij stierf in 2024. Hij concludeerde dat ze haar resultaten stelselmatig te hoog voorstelde. Dat schreef de godsdiensthistoricus Grant Wacker in zijn bespreking van Warners boek.

De kranten zagen ook iets anders dan zij. Sommige steden verbooden kinderen haar diensten te bezoeken. Een verslaggever vergeleek een dienst met de vrouwenafdeling van een krankzinnigengesticht. Journalisten schreven met afkeer over haar man, die bij de samenkomsten ijs en foto's verkocht.

Ik vind het belangrijk om dit erbij te zeggen. Haar eigen boeken zijn het verslag van een vrouw die geloofde dat God werkte. De kranten zijn het verslag van buitenstaanders die vaak spotten. Allebei zijn ze bron. Geen van beide vertelt alles.

Uit die jaren stammen ook grote tentcampagnes in het westen. Rond 1889 en 1890 stond ze in Oakland, Californië, met een tent waarin volgens latere bronnen achtduizend mensen pasten.

In Oakland ging het mis. In 1890 werd in haar kring voorspeld dat San Francisco en de baai verwoest zouden worden door een aardbeving en een vloedgolf. De kranten schreven er spottend over. Volgens latere bronnen zou ongeveer duizend mensen de stad zijn ontvlucht. Dat getal heb ik niet in een krant van toen kunnen terugvinden.

De ramp kwam niet. Zestien jaar later, in april 1906, werd San Francisco wel getroffen door een zware aardbeving. Sommige latere bewonderaars zien daarin alsnog de vervulling van haar woord. Het blijft een uitleg achteraf. Warner zelf rekent onjuiste profetieën tot de zwakke kanten van haar bediening.

DE RECHTER IN ST. LOUIS

Toen kwam St. Louis, in de zomer van 1890, met de tent en de arts die aantekeningen maakte. Theodore Diller en zijn collega Wellington Adams vroegen in september de rechtbank voor erfrecht en curatele om haar geestelijke toestand te laten onderzoeken. Diller gaf vier redenen: haar visioenen, haar overtuiging dat die werkelijkheid waren, haar geloof dat God haar rechtstreeks opdrachten gaf, en wat hij haar eigendunk noemde.

De St. Louis Post-Dispatch, de Globe-Democrat en de Republic volgden het op de voet. Rechter Gabriel Woerner zag geen grond om haar krankzinnig te verklaren. Als ze overlast veroorzaakte, zei hij,

moest een andere rechtbank dat beoordelen. Adams liet het daarop rusten en zei dat hij de wetgever zou vragen om openbare hypnose te verbieden.

Lees je vandaag de vier redenen van Diller, dan zie je hoe dun de lijn was. Een vrouw die zei dat God tegen haar sprak, kon in 1890 voor de rechter belanden. Of het bij een man even snel zo ver was gekomen, weet ik niet. Wel weet ik dat ze haar hele leven aanliep tegen kerken die een vrouw geen plaats op de kansel gaven.

Thuis ging het in die jaren mis. In 1890 beschuldigde Philo haar publiekelijk in een open brief. Volgens de geschiedschrijver van haar kerk zette de Church of God in het zuiden van Indiana hem daarop uit de gemeente. In 1891 scheidde Maria van hem, wegens overspel. De kranten schreven erover, en er waren mensen die het voor haar opnamen. Philo stierf kort daarna, volgens één bron in 1892.

Een scheiding was voor een vrouwelijke evangeliste in die tijd een groot risico. Ze ging toch door. In 1902 trouwde ze met Samuel Etter, een gelovige man die met haar meereisde en haar in het werk hielp. Vanaf dat moment noemde ze zich Woodworth-Etter. Samuel stierf in 1914.

Haar band met de Winebrenneriaanse kerk liep in 1904 af. Ze moest haar vergunning inleveren. Volgens Warner vond de kerk haar houding oncoöperatief. Ze was toen ongeveer zestig.

ZESTIG, ACHTENZESTIG, EN EEN NIEUWE BEWEGING

In 1906 begon in Los Angeles de opwekking in de Azusa Street, het begin van de pinksterbeweging zoals die zich daarna over de wereld verspreidde. Pinkstergelovigen leerden dat de doop in de Heilige Geest gepaard gaat met spreken in tongen, een taal die de spreker zelf niet geleerd heeft.

Maria keek er eerst met argwaan naar. Ze had moeite met wat zij zag als overdreven onderwijs. Omgekeerd waren de pinkstergelovigen niet direct warm voor haar. Volgens Wacker hield dat er ook mee verband dat zij in die beginjaren geen vrouwen wilden ordenen. In haar eigen diensten werd na 1904 wel in tongen gesproken.

In juli 1912 nodigde voorganger F. F. Bosworth haar uit in zijn gemeente in Dallas, Texas. Ze was achtenzestig. Ze bleef tot december. De kranten in Dallas besteedden er nauwelijks aandacht aan, maar Bosworth schreef brieven aan christelijke bladen, en pinksterbladen tot in Engeland berichtten over de samenkomsten. Het blad *Triumphs of Faith* wijdde er in november 1912 een verslag aan.

Vanaf Dallas hoorde ze bij de pinksterbeweging. Ze preekte er tot haar dood. In april 1914 kwamen in het operagebouw van Hot Springs, Arkansas, ruim driehonderd mannen en vrouwen bijeen. Daar werden de Assemblies of God opgericht. Volgens sommige bronnen speelde Maria een rol bij die oprichting, al werd ze er nooit formeel lid van. Ik heb geen bron uit die tijd gevonden die haar in Hot Springs plaatst. Wat wel vastligt: de *Encyclopedia of Arkansas* noemt haar als een van drie predikers, onder wie twee vrouwen, die vóór de oprichting opwekkingsdiensten hielden in de streek rond Russellville. En het weekblad van de nieuwe kerk, de *Pentecostal Evangel*, berichtte over haar campagnes, zoals die van oktober 1916 in Salt Lake City. Volgens de directeur van het Flower Pentecostal Heritage Center legde die campagne de basis voor de gemeenten die de Assemblies of God daar nu hebben.

DE POLITIECHEF IN DE DIENST

In de zomer van 1913 hield ze samenkomsten op Montwait, een methodistisch kampterrein in Framingham, Massachusetts, niet ver van Boston. Op 18 of 19 augustus, de bronnen verschillen een dag, stond tijdens een dienst de politiechef op uit het publiek, liep naar

voren en arresteerde haar. Twee medewerkers, Earl W. Clark en Cyrus B. Fockler, werden ook meegenomen. The Boston Daily Globe zette de arrestatie op de voorpagina.

Wat was de aanklacht? Volgens de bronnen die naar de kranten van toen verwijzen, ging het om het verkrijgen van geld onder valse voorwendselen. Ze zou mensen genezing beloofd hebben en daarna collectes hebben gehouden. Een lokale bron in Framingham spreekt van het uitoefenen van geneeskunde zonder vergunning. De krantenverslagen waarnaar die bronnen verwijzen, noemen de valse voorwendselen.

In de rechtszaal getuigde een blinde man dat hij niet was genezen. Meer dan twaalf anderen getuigden dat ze wel waren genezen. Dat meldde The Boston Herald op 28 augustus 1913, onder een kop over verlamden en kreupelen die van wonderen vertelden. In de verslagen over de zitting valt de naam van rechter Kingsbury. Een recent artikel spreekt van ongeveer vijfendertig getuigen in een proces van vier dagen. Maria, negenenzestig, legde zelf een verklaring af. Volgens The Topeka Daily Capital van 29 augustus bepaalde een rechter MacFarland dat minderjarigen niet meer aan de diensten mochten meedoen.

En het vonnis? Twee bronnen zeggen dat ze van alle aanklachten werd vrijgesproken. De krantenverslagen waarnaar ik verwijzingen vond, eindigen vóór de uitspraak. Warner wijdde er in 1986 een heel hoofdstuk aan, "Maria's day in court", maar dat boek kon ik niet inzien. Wat vaststaat: ze werd gearresteerd, er werd openlijk over genezing getuigd, voor en tegen, en ze kon daarna verder.

Helemaal rustig werd het niet. In 1914 werd een samenkomst in Atlanta, Georgia, door relschoppers verstoord.

EEN TABERNAKEL AAN MILLER STREET

In 1918 bouwde ze in Indianapolis een eigen kerkgebouw, het Woodworth-Etter Tabernacle, aan West Miller Street. Ze was vierenzeventig. Het werd haar vaste thuisbasis. Volgens latere bronnen kwamen er vanaf het begin mensen van verschillende huidskleur, iets wat in die stad niet vanzelf sprak. In oktober 1918 hield ze er samen met de jonge evangeliste Aimee Semple McPherson opwekkingsdiensten.

In de jaren daarna volgden daar campagnes rond Kerst, Pasen en in de zomer. Ze schreef boeken: *Signs and Wonders* in 1916, *Holy Ghost Sermons* in 1918 en *Marvels and Miracles* in 1922, naast een eerder levensverhaal uit 1894. Volgens Wacker werden ze bij elkaar tien-duizenden keren verkocht en in ongeveer zes talen vertaald. Warner wees er ook op dat ze in haar boeken stukken van anderen overnam zonder dat te zeggen.

Ze werd oud en ziek. Volgens latere verslagen werd ze in haar laatste jaren in een stoel naar de preekstoel gedragen en na afloop weer naar huis.

In 1924 stierf haar dochter Lizzie na een verkeersongeluk in Indianapolis. De bronnen spreken van een tram of een bus. Van de zes kinderen was nu geen enkel meer over.

Kort daarna, op 16 september 1924, overleed Maria Woodworth-Etter, tachtig jaar oud. Ze werd begraven in Memorial Park Cemetery in Indianapolis, naast haar dochter en schoonzoon. Haar tabernakel bleef bestaan en heet nu Lakeview Church.

Na haar dood werd ze voor veel pinkstergelovigen een voorloper, soms de moeder van de pinksterbeweging genoemd. In populaire boeken werd haar leven een aaneenschakeling van wonderen. Wacker schreef al in 1987 dat haar verhaal lang verborgen zat onder ha-

giografische overlevering, verhalen die vooral wilden bewonderen, en dat pas het krantenonderzoek van Warner liet zien wat er feitelijk gebeurd was. Hij twijfelde eraan of zij werkelijk de mannelijke greep op de Amerikaanse kansel had gebroken. Dat ze een voorloper van de pinksterbeweging was, vond hij boven twijfel.

EEN MEISJE BIJ HET DOOPWATER

Je mag over haar trances denken wat je wilt. Diller zag hypnose. Rechter Woerner zag geen gekte. Zijzelf zag de Geest. Haar boeken overdrijven, haar profetie over San Francisco klopte niet, en de kranten waren niet altijd eerlijk. Dat staat allemaal naast elkaar.

Maar ga terug naar het begin. Een arm meisje van dertien in Ohio, net haar vader kwijt, staat in een kerk die vrouwen het zwijgen oplegt. Ze wordt gedoopt, en volgens haar eigen woorden komt er een licht over haar. Ze hoort een stem die haar de wegen op stuurt. Ze wacht. Ze begraaft vijf kinderen. Dan, op haar vijfendertigste, staat ze op en begint te spreken.

Vijfenveertig jaar later wordt een oude vrouw in een stoel naar de kansel van haar eigen kerk in Indianapolis gedragen.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 22 juli 1844 in New Lisbon (Lisbon), Ohio; vroege dood van haar vader en armoede; huwelijk met Philo Woodworth in 1863; vijf van haar zes kinderen jong overleden; begin van haar preekwerk rond 1880; vergunningen van de United Brethren en (1884) de Churches of God (Winebrenner), ingetrokken in 1904; trances en gebed voor zieken vanaf 1883-1885 in Indiana, met landelijke krantenaandacht; de campagne in St. Louis in 1890, het rapport van Theodore Diller en de weigering van rechter Woerner haar krankzinnig te verklaren;

scheiding in 1891; huwelijk met Samuel Etter in 1902; Dallas, juli tot december 1912, op uitnodiging van F. F. Bosworth; arrestatie op Montwait in Framingham in augustus 1913 op verdenking van geld verkrijgen onder valse voorwendselen, met getuigen voor en tegen in de rechtszaal (Boston Herald 28 augustus 1913) en een verbod voor minderjarigen (Topeka Daily Capital 29 augustus 1913); haar campagnes in pinksterkringen, ook gemeld in de Pentecostal Evangel van de Assemblies of God (Salt Lake City, 1916); het tabernakel in Indianapolis (1918); overlijden op 16 september 1924.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het licht bij haar doop en de roepingsstem op haar dertiende; de visioenen tijdens haar ziekte en haar belofte aan God; de namen en sterfomstandigheden van de kinderen; de eerste preek en de twintig bekeerlingen; de gebeurtenissen in Fairview en Monroeville; de koopman en de advocaat in Hartford City; de twintigduizend mensen in Kokomo; dat ze aan het eind naar de preekstoel werd gedragen.

Onbevestigd: dat ongeveer duizend mensen uit San Francisco vluchtten na de voorspelling van 1890; de dag van de arrestatie in Framingham (18 of 19 augustus); de lokale lezing dat de aanklacht geneeskunde zonder vergunning was; de vrijspraak, die alleen in latere bronnen staat (de krantenverslagen waarnaar ik verwijzingen vond, eindigen vóór het vonnis); het aantal getuigen (ruim twaalf of ongeveer vijfendertig); haar rol bij de oprichting van de Assemblies of God in Hot Springs in 1914 (wel bevestigd: opwekkingsdiensten in Arkansas vóór de oprichting); het jaar van Philo's dood; de doodsoorzaak van haar vader; of haar dochter door een tram of een bus werd geraakt.

Duiding: of de trances het werk van God waren, hypnose of iets anders, kunnen bronnen niet beslissen. De koppeling van haar profetie aan de aardbeving van 1906 is een uitleg achteraf.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Theodore Diller, Hypnotism in a religious meeting (The Medical News, 27 september 1890), National Library of Medicine via Internet Archive
2. Maria Woodworth-Etter, Marvels and Miracles (1922), Internet Archive
3. Grant Wacker, Book Briefs (over Wayne Warner, The Woman Evangelist), Christianity Today, 15 mei 1987
4. Christian History Institute, The Rise of Pentecostalism: A Gallery
5. CBE International, Maria Beulah Woodworth Etter, the Trance Evangelist
6. The Ministry of Maria Woodworth Etter (met verwijzingen naar kranten uit St. Louis 1890 en Boston 1913)
7. Beautiful Feet, Maria Woodworth-Etter (Boston Daily Globe 1913)
8. Bob Baril, Did you know this about Framingham?
9. International Christian Women's History Project, The Life and Ministry of Maria Woodworth-Etter
10. Healing and Revival, Indiana: campagnes en krantenvermeldingen
11. Healing and Revival, Maria Woodworth-Etter: krantenscans
12. Revival Library, Maria Woodworth-Etter
13. William Kay, Unlikely mother of Pentecostalism, Heroes of the Faith (2017)
14. Wikipedia, Maria Woodworth-Etter
15. Darrin J. Rodgers, This Week in AG History: Oct. 14, 1916, AG News (Flower Pentecostal Heritage Center)
16. Encyclopedia of Arkansas, Assemblies of God
17. Wayne E. Warner, *The Woman Evangelist* (Scarecrow Press, 1986), catalogus met inhoudsopgave
18. Overlijdensbericht Wayne Earl Warner (2024)

19. Ed en Janice Hird, Maria Woodworth-Etter: Under the Power, Light Magazine (2025)
20. Beautiful Feet, 1879-1924 Revivals of Maria Woodworth-Etter

Mary Slessor: de fabrieksmeid die de rivier op ging

In 1888 voer een kano de Calabar-rivier op. Het was een uitgeholde boomstam, ongeveer zes meter lang, uitgeleend door koning Eyo VII van Creek Town. Er zat een kleine Schotse vrouw van negenendertig in. Ze ging naar Okoyong, een gebied in het binnenland waar zendelingen tot dan toe niet welkom waren geweest.

Bij de aanlegplaats wachtte nog een tocht van ongeveer vier mijl door het bos. Het regende. Toen ze in het dorp Ekenge aankwam, was het er bijna leeg. De moeder van een chief was die ochtend gestorven en de meeste mensen waren naar de rouwplechtigheid. Ze liep zich de voeten zo kapot dat ze zes weken geen schoenen kon dragen. Zo staat het in een vroege levensbeschrijving, die zich baseert op haar eigen brieven.

Die vrouw heette Mary Slessor. Ze zou vijftien jaar in Okoyong wonen. Ze nam kinderen op die anders waren gedood, sprak de taal zo goed dat Afrikanen zeiden dat ze een Efik-mond had, en werd de eerste rechter die de Britten daar aanstelden. In Calabar staat vandaag een standbeeld van haar met twee baby's in haar armen. In Schotland stond ze op een bankbiljet van tien pond.

Rond zo iemand groeien verhalen. In dit hoofdstuk probeer ik te laten zien wat we echt weten, en waar het verhaal groter is geworden dan de vrouw. Want de vrouw zelf is groot genoeg.

Ze begon in een jutefabriek in Dundee.

EEN SCHOENMAKER DIE DRONK

Mary Mitchell Slessor werd geboren op 2 december 1848 in Gilcomston, een wijk van Aberdeen in het noordoosten van Schotland. Ze was het tweede van zeven kinderen. Haar vader, Robert Slessor, was schoenmaker. Hij dronk, en hij verloor zijn werk. Haar moeder, ook Mary geheten, was een gelovige presbyteriaanse vrouw. Presbyterianen zijn protestanten in de lijn van Calvijn, met kerken die worden bestuurd door ouderlingen.

In 1859 trok het gezin naar Dundee, een industriestad aan de oostkust waar jute werd gesponnen en geweven. Haar vader werd daar ongeschoold arbeider in een fabriek. Mary was elf. Ze ging aan de slag bij Baxter Brothers als half-timer: een halve dag in de fabriek, een halve dag op de school die de fabriek zelf verzorgde. Rond haar veertiende was ze een geschoolde jutewerkster met dagen van zes uur 's ochtends tot zes uur 's avonds.

Haar eerste biograaf, W.P. Livingstone, beschrijft lange zaterdagavonden waarop moeder en dochter wachtten tot de vader thuiskwam, en hoe Mary spullen naar de lommerd bracht om rond te komen. Haar vader en haar beide broers stierven. Wat overbleef was een huishouden van vrouwen: Mary, haar moeder en twee zussen.

Ze las onderweg naar de fabriek en terug. Later las ze haar Bijbel zelfs aan het weefgetouw, zo vertelde een latere schrijver.

“ZIE JE DAT VUUR?”

Over haar bekering kennen we één verhaal, en dat komt uit Livingstones boek. Een oude weduwe in de buurt wees een groepje meisjes op een vuur en vroeg, vrij vertaald: “Zie je dat vuur?” Ze waarschuwde hen voor het eeuwige vuur. Mary schrok, zo staat het er, en ze bekeerde zich en geloofde.

Het is een hard verhaal, uit een tijd waarin over de hel anders werd gepreekt dan nu. Andere biografen noemen geen enkel bekeringsmoment. Jeanette Hardage, van wie de zendingshistoricus Andrew Walls zei dat ze de beste biografie tot nu toe schreef, zegt alleen dat Mary een serieuze Bijbellezer werd en overtuigd raakte dat ze God moest dienen.

Ze ging lesgeven bij een missiepost in Queen Street, tegenover Quarry Pend, en later in een ruimte onder de Wishart Church. In Dundee heette die kerk in de volksmond “Heaven and Hell”: de kerkzaal lag op de eerste verdieping, op de begane grond zat een kroeg. Ze had een zondagsschoolklas en een jeugdclub. Livingstone vertelt dat een bende haar daar wilde weggagen. De leider zwaaide met een loodgewicht vlak bij haar hoofd. Ze verroerde zich niet. Daarna kwamen de jongens naar binnen. Dit verhaal komt uit de vroege missieliteratuur en is niet door een tweede getuige bevestigd. Het past wel bij alles wat we verder van haar weten.

EEN BRIEF UIT AFRIKA

Haar moeder las het Missionary Record, het zendingsblad van hun kerk. Die kerk was de United Presbyterian Church, een van de presbyteriaanse kerken van Schotland. Die kerk had zendelingen in Calabar, in het zuidoosten van het huidige Nigeria.

Toen in 1874 in Schotland bekend werd dat de ontdekkingsreiziger en zendeling David Livingstone in Afrika was gestorven, besloot Mary dat ze wilde gaan. Ze was vijftientwintig. In mei 1875 bood ze zich aan bij het zendingscomité van haar kerk. Ze kreeg een korte opleiding in Edinburgh en een salaris van zestig pond per jaar.

Hoe oud was jij toen je voor het eerst iets van God hoorde dat je hele leven omgooide? Mary had vijftien jaar fabriekswerk achter de rug. Ze had geen vervolgopleiding. Ze was klein en vaak ziek. Ze ging toch.

Op 5 augustus 1876 vertrok ze uit Liverpool op het stoomschip Ethiopia. Op 11 september voer het schip het estuarium van Calabar binnen.

Calabar was in die tijd geen kolonie. Het was een groep handelssteden aan de rivier: Duke Town, Creek Town en Old Town. De bewoners waren Efik, een volk van handelaren. De slavenhandel en de handel met Europeanen hadden de streek ontwricht. Vanuit Lagos, dat de Britten in 1861 in bezit namen, breidde die macht zich langzaam uit. Pas in 1891 werd het gebied officieel een Brits protectoraat. Europeanen noemden de kust het graf van de blanke man, vanwege malaria en andere koorts.

Mary woonde eerst drie jaar in het zendingscomplex in Duke Town. Ze leerde Efik, en ze leerde het goed. In juni 1879 moest ze met malaria naar huis. In oktober 1880 kwam ze terug en kreeg ze de leiding over het werk in Old Town. Ze leefde daar eenvoudig, in het soort huis waarin de mensen om haar heen ook woonden.

Ze wilde verder het binnenland in. Een oudere zendeling, door iedereen "Daddy" Anderson genoemd, was daartegen.

TWEELINGEN IN HET BOS

In grote delen van het gebied rond Calabar gold de geboorte van een tweeling als een vloek. Volgens het geloof was een van de twee kinderen verwekt door een boze geest, en niemand wist welke. De baby's werden gedood of in het bos achtergelaten. De moeder werd verstoten.

Zendelingen namen zulke kinderen op in het zendingshuis. Mary deed dat ook, en ze bleef het doen tot haar dood. Livingstone vertelt hoe een Schotse handelaar, Owen, haar een tweelingmeisje bracht dat in het bos was gevonden. Het broertje werd onder valse voorwendsels door familie meegenomen en gedood. Het meisje bleef leven. Mary noemde haar Janie, naar haar jongste zus.

In 1883 werd Mary opnieuw ziek. Ze nam de baby mee naar Schotland, en in de zondagsschool van de Wishart Church werd Janie gedoopt. Dat meisje bleef haar leven lang bij haar.

Die jaren in Schotland werden zwaar. Haar moeder en zus Janie waren ziek. Mary stelde begin 1885 voor om haar zus mee te nemen naar Creek Town en daar met haar in een lemen huis te wonen. Het comité weigerde. Op advies van een kennis uit Exeter verhuisde het gezin naar Topsham in Devon. Kort daarna stierf haar zus Susan.

Eind 1885 keerde Mary terug naar Calabar, nu naar Creek Town. Rond de jaarwisseling stierf haar moeder. Drie maanden later stierf ook haar zus Janie. Ze schreef, vrij vertaald: "De hemel is nu dichterbij me dan Brittannië."

Er was niemand meer thuis. Ik denk dat dit verlies haar vrijer maakte om te gaan waar anderen niet heen wilden. Dat zeg ik voorzichtig, want zij zelf heeft het niet zo verwoord. Wel kreeg ze in 1886 toestemming om zich op Okoyong voor te bereiden.

EEN KANO VAN DE KONING

De Okoyong woonden in het bosgebied stroomopwaarts. Ze stonden in Calabar bekend als gevaarlijk, en eerdere bezoeken van zendelingen waren slecht ontvangen. Volgens Livingstone zeiden ze bij een eerste gesprek, vrij vertaald: “We willen geen zending, man of vrouw.”

Mary bleef onderhandelen. Ze ging een paar keer heen en weer. In juni 1888 leende koning Eyo VII haar zijn kano, en in augustus vestigde ze zich in Ekenge. Daar woonde chieft Edem, die haar grond gaf voor een huis en een school. Zijn zus Eme Ete, in de bronnen ook Ma Eme genoemd, werd haar vriendin. Ma Eme werd nooit christen. Wel hielp ze Mary herhaaldelijk om vrouwen en slaven te redden die gedood dreigden te worden.

Het is goed om bij die vriendschap stil te staan. In de oude verhalen staat de zending alleen tegenover het duister. In werkelijkheid had ze bondgenoten onder de mensen zelf, en zonder hen was ze nergens geweest.

In Okoyong maakte ze dingen mee die in de missieboeken uitgebreid worden beschreven. Bij de dood van een belangrijk man werden slaven en vrouwen gedood om hem te volgen. Mensen die van hekserij werden verdacht, moesten een oordeel ondergaan met gif of kokende olie. Mary ging naar de besprekingen en protesteerde. In een zendingsblad uit 1902 schreef een collega dat Okoyong sinds 1889 veranderd was en dat er geen tweelingen meer werden gedood. Het is de stem van de zending zelf, maar het is wel een stem van toen. In één geval dat een vroege biograaf beschrijft, bleef een slaaf die al ter dood was veroordeeld, daardoor in leven. Een vroege biograaf noemt precieze aantallen slachtoffers per jaar. Die getallen heb ik nergens anders gevonden, dus ik neem ze niet over.

Zelf beschreef ze haar leven als één lang verslag van verhoord gebed. En aan een vriendin vroeg ze om voor haar werk te bidden op een zakelijke manier: concreet en gericht.

EEN VERLOVING DIE NIET DOORGING

In 1890 herstelde Mary van ziekte in Duke Town. Daar ontmoette ze Charles Morrison, een jonge onderwijzer van de zending. Hij was achttien jaar jonger. Ze deelden een liefde voor boeken en poëzie. In 1891 verloofden ze zich, op voorwaarde dat het zendingsbestuur hem zou toestaan met haar mee te gaan naar Ekenge.

Het bestuur weigerde. Mary ging niet terug naar de kust. De verlovingsbrieven gingen verloren. Ze heeft, voor zover bekend, nergens opgeschreven wat dat met haar deed.

Hier zie je iets van wat het betekende om in die tijd vrouw te zijn in de zending. Mary kreeg veel ruimte, meer dan de meeste vrouwen. Maar over haar huwelijk, haar woonplaats en het meenemen van haar zieke zus beslisten mannen in een comité in Edinburgh. Ze kreeg kritiek omdat ze blootsvoets liep, haar haar kort knipte en de lange Victoriaanse onderrokken liet liggen. Ze klom in bomen. Op bijeenkomsten in Schotland was ze juist zenuwachtig; spreken voor publiek vond ze een beproeving.

David Calhoun vertelt over de kantlijn van haar Bijbel. Bij de woorden van Paulus dat vrouwen hun man onderdanig moeten zijn, schreef ze een scherpe tegenwerping. Hoe ze die woorden verder las, weten we niet. Het laat zien dat ze met de Bijbel worstelde terwijl ze las.

VICEGECONSUL IN HET BOS

In 1891 werd het gebied het Niger Coast Protectorate, onder Brits gezag. Een jaar later, in 1892, stelde consul-generaal Claude Mac-

Donald Mary aan als vicegeconsul voor Okoyong. In de praktijk betekende het dat zij de inheemse rechtbank leidde. Hardage schrijft dat dit vooral bevestigde wat ze al deed: ruzies beslechten, vonnissen vellen, slaven en vrouwen beschermen. Livingstone noemt haar in zijn tijdtabel regeringsagent. Een traktaat van de Schotse geheelonthoudersbond uit omstreeks 1914 maakt er Brits consul van, en een artikel uit 1913 in het blad van haar eigen kerk zegt dat hoge commissaris Ralph Moor haar vroeg de rechtbank van Okoyong te leiden. Over de precieze titel en wie haar aanstelde, zijn de bronnen het dus niet eens. Wat ze deed, staat wel vast.

De reisschrijfster Mary Kingsley, die haar bezocht, noemde haar een echte blanke chieft. De Okoyong noemden haar Ma. Volgens Hardage haatten ze haar soms, en hielden ze vaker van haar.

Hier moet ik eerlijk zijn over iets wat de oude missieboeken nauwelijks zagen. Door Mary werd Brits gezag in Okoyong zichtbaar, met een vrouw die vonnis sprak namens een vreemde regering. De Schotse historicus William Knox laat zien hoe dubbel dat was. Ze werkte met koloniale ambtenaren, maar botste geregeld met hen. Ze vond dat het land van de Afrikanen was. Een van haar uitspraken die hij aanhaalt is, vrij vertaald: "houd Afrika voor de Afrikanen."

Hij citeert ook een brief uit 1905 waarin ze de Ibibio met harde, minachtende woorden beschrijft. Ze noemde volwassen Afrikaanse mannen jongens. Ze was een vrouw van haar tijd, met de blik van haar tijd. Volgens Knox veranderde haar denken wel: ze ging Europese voorsprong zien als een kwestie van kennis van Christus, niet van ras.

ITU, USE EN EEN RECHTBANK ZONDER LOON

In 1901 trok een Britse strafexpeditie op tegen de Aro, bij Arochukwu. Over haar houding daartegenover verschillen de bronnen.

Hardage schrijft dat Mary de militaire ingreep niet ter discussie stelde. Knox schrijft dat ze in het algemeen tegen militaire expedities was en vreedzame verandering wilde. Haar eigen kerkblad schreef in 1913 dat de mensen langs de Enyong-kreek haar na de expeditie zelf vroegen om te komen; dat blad dateert de expeditie op 1902. Uit haar brieven blijkt geen principieel verzet. Eind 1905, toen er bij haar nog geen rechtszaal stond, schreef ze aan een Britse ambtenaar dat hij maar beter een Maxim, een machinegeweer, kon meenemen. Of dat spot was of ernst, valt uit die ene zin niet op te maken. Ik kan het meningsverschil tussen Hardage en Knox dus niet beslissen.

Wel staat vast dat ze kort daarna verder trok. In 1903 begon ze werk in Itu, aan de Cross River, en in 1904 vestigde ze zich er. In mei 1905 werd ze vicevoorzitter van de inheemse rechtbank, met de bevoegdheid van een magistraat. Haar brieven uit die maanden komen uit Ikot Obong, waar ze zitting hield. Ze weigerde er geld voor. Knox en Hardage noemen haar de eerste vrouwelijke magistraat in het Britse rijk. Of dat klopt, heb ik niet onafhankelijk kunnen controleren.

In 1907 begon ze in Use een toevluchtsoord voor mishandelde vrouwen. In 1909 legde ze haar functie als rechter neer. Knox schrijft dat het botste over de rechten van Afrikaanse arbeiders bij de aanleg van wegen; Britse bedrijven hadden over haar geklaagd. Hardage spreekt van een conflict met een jonge districtscommissaris. Haar eigen brieven, bewaard in Dundee, laten een rommeliger verloop zien. In februari 1909 schreef ze dat ze een ambtenaar had laten weten dat ze voor het laatst had gezeten. Ze was, vrij vertaald, “zo uitgeput”. Een nieuwe districtscommissaris, kapitein Warrey, vroeg haar te blijven. In april wist ze nog niet wat haar plaats was en wat het “toezicht” op haar rechtbank inhield. Ruzies met ambtenaren waren er wel, vooral over een klerk die zonder bevoegdheid bevelen gaf, waarna een bode van de rechtbank werd gedood.

Een andere districtscommissaris, Charles Partridge, werd een van haar trouwste briefvrienden. Hij was agnost. Volgens Hardage zei hij dat zij de enige zendeling was die hij kon waarderen. Hij bewaarde haar brieven en gaf ze in 1950 aan de bibliotheek van Dundee.

Ondertussen groeide haar huishouden. Hardage telt zes meisjes en twee jongens die ze als haar eigen kinderen grootbracht. Andere bronnen spreken van acht of negen. Volgens Calhoun had ze vaak ongeveer twaalf baby's tegelijk in haar hutten. Janie, het tweelingmeisje uit Old Town, bleef tot het eind bij haar. Haar geadopteerde zoon Dan ging in 1907 mee op haar laatste verlof naar Schotland.

Ze gaf de kinderen westerse, christelijke namen. Ook dat hoort bij het eerlijke verhaal. Ze nam hen op uit liefde, en ze voedde hen op als Schotse presbyteriaanse kinderen.

Ze bleef trekken. Vanaf 1910 werkte ze ook in Ikpe, ongeveer twintig mijl van Use, en in 1913 begon ze in Odoro Ikpe. Ze was toen vierenzestig en vaak ziek. Livingstone haalt haar uitspraak aan dat Christus nooit haast had. Ze reisde door zolang ze kon.

In 1913 werd ze, op voordracht van Frederick Lugard, opgenomen in de Orde van Sint Jan. Volgens een vroege biograaf vroeg ze zich hardop af wie zij was dat ze zoiets kreeg.

EEN EFIK-GEBED IN DE NACHT

In augustus 1914 begon haar laatste ziekte. Op 13 januari 1915, voor het licht werd, stierf ze in Use Ikot Oku, met haar meisjes bij haar bed. Ze was zesenzestig.

Haar laatste woorden waren volgens Hardage een gebed in het Efik: "O Abasi, sana mi yak." Dat betekent: o God, laat mij gaan. Wie het hoorde en opschreef, vermeldt Hardage niet. Ik vind het veelzeg-

gend dat ze in die laatste nacht bad in de taal van de mensen bij wie ze woonde.

Haar lichaam ging met een boot de rivier af naar Duke Town. De vlaggen hingen halfstok. De kist, onder een Britse vlag, werd in een stoet naar Mission Hill gedragen. Daar werd ze begraven. Gouverneur-generaal Frederick Lugard stuurde condoleances en schreef een lofrede.

In haar Bijbel had ze bij Paulus' hoofdstuk over de opstanding geschreven, vrij vertaald: "Halleluja! Wat een hoogtepunt!" Het ging om de woorden: *De dood is verslonden tot overwinning*. (1 Korinthe 15:54).

EEN BEELD OP MARY SLESSOR AVENUE

Na haar dood werd Mary Slessor een legende. De eerste biografie verscheen in het jaar van haar dood, en vele volgden. Andrew Walls zei lang dat er geen volledig en verantwoord verslag van haar leven bestond. William Knox noemt de oude levensbeschrijvingen bijna heiligenlevens. Hardage schrijft dat de legende soms de werkelijkheid vervangt, ook vandaag.

In Nigeria is het beeld van Mary vooral verbonden met de tweelingen. Op scholen wordt geleerd dat zij een eind maakte aan het doden van tweelingen in Calabar. Aan Mary Slessor Avenue in Calabar staat een beeld van haar met twee baby's.

De Nigeriaanse historicus David Imbua schreef daar een scherp artikel over, met de titel *Robbing Others to Pay Mary Slessor*. Hij noemt het een algemeen aangenomen veronderstelling waarvoor concreet bewijs ontbreekt; ze rust op basisteksten die steeds dezelfde verkeerde conclusies herhalen. Hij wijst op Europese zendelingen die al vóór haar komst tegen die praktijk streden. En hij wijst vooral op de Efik zelf, zoals koning Eyo Honesty II van Creek Town, die hal-

verwege de negentiende eeuw door Europeanen werd geprezen om zijn steun aan de afschaffing. Eyo stierf in 1858, achttien jaar voordat Mary aankwam. Imbua haalt de Nigeriaanse historicus Emmanuel Ayandele aan, die schreef dat geen enkele andere chieft in Nigeria in die tijd zo diep ingreep in de religieuze grondslag van zijn eigen samenleving. Het verhaal van één Schotse vrouw die een heel volk redde, maakt de Afrikanen die zelf kozen voor verandering onzichtbaar.

Ik vind dat een terechte correctie. Mary redde tweelingen, en dat staat vast. Maar ze was één schakel in een lange keten, en een deel van die keten droeg Efik-namen.

Andere stemmen zijn milder. De Nigeriaanse kerkhistoricus Ogbu Kalu schreef dat ze een nieuw soort mens was, die Afrikaans werd. Er waren ook Nigeriaanse historici die kritiek hadden op haar eenvoudige dorpsscholen zonder Engels, waar ambitieuze leerlingen op den duur wegbleven. In Calabar staat haar naam op een plaquette in het Millennium Park, tussen honderd mensen die de deelstaat Cross River wil eren.

Wat zie jij als je aan haar denkt? Een heldin die alleen het bos in ging? Of een vrouw die met haar zwakke lichaam, haar harde oordelen en haar grote hart tussen twee werelden in stond?

In Dundee hangt sinds 1923 een glas-in-loodraam over haar leven, nu in het café van het McManus-museum, en bij de Steeple Church werd in februari 2015 een granieten gedenksteen onthuld.

Ze ligt op Mission Hill in Calabar, naast twee Schotse vrienden uit de zending. Het is een begraafplaats waar vroeger de lichamen van slaven werden achtergelaten.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 2 december 1848 in Aberdeen; de verhuizing naar Dundee in 1859 en het werk als half-timer bij Baxter Brothers; een vader die dronk; vertrek op 5 augustus 1876 en aankomst in Calabar in september 1876; haar werk in Duke Town, Old Town en Creek Town; de dood van haar moeder en zussen in de jaren 1885 en 1886; vestiging in Ekenge in Okoyong in 1888 en de steun van chieft Edem en zijn zus Eme Ete; de verloving met Charles Morrison in 1891 en de weigering van het bestuur; een aanstelling met rechterlijke taken in Okoyong in 1892 (door Claude MacDonald volgens Hardage en anderen); het werk in Itu, Use en Ikpe; de functie als rechter in de inheemse rechtbank vanaf 1905, met zittingen in Ikot Obong (haar eigen brieven aan Charles Partridge, Dundee); haar plan in februari 1909 om te stoppen wegens uitputting en het verzoek van kapitein Warrey om te blijven (eigen brieven); de Orde van Sint Jan in 1913 op voordracht van Lugard; het glas-in-loodraam (1923) en de gedenksteen (2015) in Dundee; overlijden op 13 januari 1915 en de begrafenis in Duke Town.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het bekeringsverhaal met de weduwe en het vuur; het bende-verhaal in Dundee; de details van haar aankomst in Ekenge (het lege dorp, de kapotte voeten); de uitspraak van de Okoyong dat ze geen zendeling wilden; de kantlijnnootities in haar Bijbel; haar laatste woorden in het Efik.

Onbevestigd: haar precieze titel in 1892 (vicegeconsul bij Hardage, regeringsagent bij Livingstone, Brits consul in een traktaat uit omstreken 1914; een kerkblad uit 1913 noemt Ralph Moor als degene die haar vroeg); de aantallen mensen die volgens een vroege biografie bij begrafenissen werden gedood; het idee dat zij alleen een eind maakte aan het doden van tweelingen (wetenschappelijk be-

twist door Imbua; van zijn artikel kon ik alleen het begin lezen, de rest zit achter een betaalmuur; het sterfjaar 1858 van Eyo Honesty II komt via Wikipedia uit oudere literatuur); of ze de eerste vrouwelijke magistraat in het Britse rijk was; haar houding tegenover de strafexpeditie van 1901 (Hardage en Knox spreken elkaar tegen; haar kerkblad dateert de expeditie op 1902; haar opmerking over een Maxim in 1905 is niet eenduidig); de precieze reden en datum van haar vertrek uit de rechtbank in 1909 (Knox: arbeidsrechten bij wegebouw, Hardage: conflict met een districtscommissaris, eigen brieven: uitputting; de brieven na april 1909 kon ik niet openen); het precieze aantal kinderen dat ze grootbracht (zes tot negen); de verhalen dat ze mannen een oorvijg gaf (een recensent noemt ze ongecontroleerd maar waarschijnlijk).

Duiding: of Mary Slessor vooral een bevrijder of vooral een werktuig van het Britse rijk was, is een vraag waarop historici verschillend antwoorden. Volgens de meeste was ze allebei.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Jeanette Hardage, "Slessor, Mary Mitchell", Dictionary of African Christian Biography
2. Frederick Quinn, "Slessor, Mary", Dictionary of African Christian Biography
3. W.P. Livingstone, Mary Slessor of Calabar: Pioneer Missionary (1916), Project Gutenberg
4. W.P. Livingstone, The White Queen of Okoyong (1916), Project Gutenberg
5. William W.J. Knox, "Mary Mitchell Slessor: Serving God and Country", in The Lives of Scottish Women
6. Jeanette Hardage, Mary Slessor: Everybody's Mother, inleiding (Lutterworth Press)

7. Shirley Nelson, "Along Came Mary", Books & Culture / Christianity Today, 2009
8. David L. Imbua, "Robbing Others to Pay Mary Slessor", African Economic History 41
9. Imbua, samenvatting via ProQuest
10. Cuthbert McEvoy, Mary Slessor (Carey Press)
11. David B. Calhoun, "Mother of All the Peoples", Knowing & Doing, 2010
12. Michael Ruth, "Mary Slessor", EBSCO Research Starters
13. Undiscovered Scotland, "Mary Slessor"
14. Wikipedia, "Mary Slessor"
15. Wikipedia, "Killing of twins in Nigeria"
16. Missiology.org.uk, bibliografie Mary Slessor
17. Leisure & Culture Dundee, Local History Centre, "Mary Slessor" (collectie en gedenktekens)
18. Leisure & Culture Dundee, brieven van Mary Slessor aan Charles Partridge 21 tot 30 (1905 tot 1906)
19. Leisure & Culture Dundee, brieven 31 tot 40 (1907 tot 1908)
20. Leisure & Culture Dundee, brieven 51 tot 60 (1908 tot 1909)
21. Leisure & Culture Dundee, artikelen 1 tot 12 uit zendingsbladen (1902 tot 1915)
22. Leisure & Culture Dundee, brieven en artikelen 13 tot 24 (o.a. Record 1913)
23. Dundee Women's Trail, "Mary Slessor"
24. Wikipedia, "Eyo Honesty II"

Amy Carmichael: de moeder van Dohnavur die zelf nooit trouwde

Op een avond in maart 1901 liep een meisje van zeven een tempel-huis uit. Ze woonde bij vrouwen die haar voor de tempel opleidden, in een dorp in het uiterste zuiden van India. Een keer eerder was ze al weggelopen, twee dagen lopen naar haar moeder in Tuticorin, het huidige Thoothukudi. Haar moeder had haar teruggebracht. Nu ging ze opnieuw. Ze liep de dorpsstraat door, “langs de tempelmuren, en niemand hield haar tegen” (vrij vertaald). In een dorp verderop vond een vrouw haar en nam haar mee.

Zo vertelde Amy Carmichael het dertig jaar later in haar boek *Gold Cord*. Ze noemde het meisje Pearleyes; in andere boeken heet ze Preena. Andere bronnen zeggen dat de vrouw die haar vond een christen was, en dat het meisje zelf naar “de Amma” vroeg, de buitenlandse vrouw die in de omgeving rondtrok. De datum die Amy geeft is 6 maart. Later vertelde Preena zelf: “Vanaf die dag werd ze mijn moeder” (vrij vertaald).

Dat werd ze. Voor dit meisje, en daarna voor honderden anderen. De gemeenschap die rond haar groeide, de Dohnavur Fellowship, zou volgens de beweging zelf en haar biografen aan meer dan dui-

zend kinderen een thuis geven. Amy Carmichael trouwde nooit en kreeg geen eigen kinderen. De kinderen noemden haar wel hun leven lang Amma: moeder, in het Tamil.

Ze was toen vierendertig. Ze kwam van ver.

EEN MOLENAARSDOCHTER UIT MILLISLE

Amy Beatrice Carmichael werd geboren op 16 december 1867 in Millisle, een dorp aan de kust van County Down. Het hele eiland Ierland hoorde toen bij het Verenigd Koninkrijk; Millisle ligt nu in Noord-Ierland. Ze was de oudste van zeven kinderen. Haar vader David had een maalterij, haar moeder heette Catherine. Het was een presbyteriaans gezin, van Schotse afkomst, met de Bijbel op tafel.

Er is een verhaal over haar ogen dat ze later vaak vertelde. Als klein meisje bad ze om blauwe ogen. Het gebed werd niet verhoord. Jaren later, in India, was ze daar blij om. Bruine ogen vielen tussen Tamil-vrouwen niet op. Het verhaal komt van haarzelf. Niemand anders kan het bevestigen, en dat hoeft ook niet. Het zegt vooral hoe zij haar eigen leven terugkeek: als iets waar God al vroeg mee bezig was.

Ze ging naar een methodistische meisjeskostschool in Harrogate, in het Engelse Yorkshire. Daar kwam ze, volgens haar biografen, tot een persoonlijk geloof. Toen de familie in geldnood kwam, haalden haar ouders haar naar huis.

MEISJES MET EEN OMSLAGDOEK

Rond 1883 verhuisde het gezin naar Belfast. Twee jaar later stierf haar vader, volgens een recente biografische schets aan een longontsteking. Amy was toen achttien en de oudste. Ze droeg mee aan de zorg voor haar broers en zussen.

Belfast was een stad van spinnerijen en linnenmolens. De meisjes die daar werkten, droegen een omslagdoek over hun hoofd, omdat ze geen hoed konden betalen. Ze heetten daarom “shawlies”. In nette kerken waren ze niet altijd welkom. Amy begon voor hen een zondagsklas in een zaal van de presbyteriaanse kerk aan Rosemary Street. De groep groeide tot honderden.

Er moest een eigen gebouw komen. In 1887 gaf een vrouw, Kate Mitchell, vijfhonderd pond, en een molenaar schonk een stuk grond. Zo verrees de Welcome Hall. Uit dit werk groeide later de Welcome Evangelical Church, die er nog steeds is.

Een negentienjarige vrouw die geld inzamelt, een zaal laat bouwen en honderden fabrieksmeisjes onderwijst. Dat was in het Belfast van de jaren tachtig niet gewoon. De bronnen zeggen weinig over hoe kerkleiders daarop reageerden. Wel staat vast dat zij het deed, en dat het bleef staan.

EEN STEM IN KESWICK

In 1887 ging Amy naar de Keswick Convention, een jaarlijkse zomerconferentie in het Engelse Lake District. Daar kwamen christenen uit allerlei kerken samen om te spreken over een heilig leven, een leven dat helemaal aan God is overgegeven. In Keswick hoorde ze Hudson Taylor spreken, de stichter van de China Inland Mission. Vanaf dat moment trok het buitenland aan haar.

Via Keswick leerde ze Robert Wilson kennen, de voorzitter van de conventie. Amy ging bij zijn gezin in Engeland wonen. Officieel adopteerde hij haar nooit. Wel schreef ze nog tot 1912 onder de naam Amy Wilson-Carmichael.

Ze meldde zich bij de China Inland Mission. In 1892 werd ze afgewezen. Haar gezondheid was te zwak, oordeelde de zending. Ze had last van neuralgie, zenuwpijn die ze haar leven lang zou houden.

Heb je ooit een deur dicht zien gaan waarvan je zeker wist dat God je erdoorheen stuurde? Voor Amy was dit zo'n deur. Ze ging niet naar China. Ze ging een jaar later toch.

BONTHANDSCHOENEN IN JAPAN

In 1893 vertrok ze naar Japan, als eerste zendeling die de Keswick-beweging zelf uitzond. Ze sloot zich aan bij het werk van Barclay Buxton. Haar brieven van daar werden haar eerste boek, *From Sunrise Land*.

Uit Japan stamt een verhaal dat ze zelf vertelde. Ze sprak met een oude vrouw over Christus. De vrouw keek steeds naar haar handen. Amy droeg bonthandschoenen, en die leidden de vrouw volledig af. Ze deed ze uit, en vanaf toen droeg ze Japanse kleding. Ze volgde daarin het voorbeeld van Hudson Taylor.

Lang bleef ze niet. Ze had last van hoofdpijn en zenuwpijn, en Robert Wilson kreeg een beroerte. Ze ging naar Ceylon, het huidige Sri Lanka, en voor het einde van 1894 was ze terug in Engeland. Een mislukte start, zou je zeggen.

EEN VROUW VOOR DE VROUWENVERTREKKEN

In 1895 werd ze aangenomen door de Church of England Zenana Missionary Society. Een zenana was het vertrek in een Indiaas huis waar de vrouwen leefden. Mannen van buiten kwamen daar niet binnen, dus een mannelijke zendeling ook niet. Alleen vrouwen konden er de Bijbel lezen en bidden. Zo kwam er in de zending ruimte voor ongetrouwde vrouwen als Amy.

In november 1895 kwam ze aan in India. Ze zou het land nooit meer verlaten. Eerst was ze in Bangalore, voor haar gezondheid, en leerde ze Tamil. Daarna trok ze naar het zuiden, naar Tinnevely, het huidige Tirunelveli. Daar werkte de anglicaanse zendeling Tho-

mas Walker met zijn vrouw Catherine. Onder zijn leiding leerde ze Tamil en trok ze met Indiase christenvrouwen rond.

India was toen een Britse kolonie, en dat zou het blijven tot 1947. Zendingen kwamen uit hetzelfde land als de bestuurders. Die spanning lag over al het zendingswerk uit die jaren, ook over dat van Amy.

DE STARRY CLUSTER

In 1897 vormde Amy een groep rondtrekkende evangelisten met Indiase christenvrouwen. Ze werden de Starry Cluster genoemd, een sterrenhoop. Ze trokken van dorp naar dorp, lazen de Bijbel voor aan vrouwen en baden met hen. Over een Indiase vrouw uit haar kring, Ponnammal, schreef Amy in 1918 een boek.

Elisabeth Elliot, haar bekendste biografe, vertelt dat iemand Amy aanraadde om roze wol mee te nemen. Dan konden de vrouwen breien terwijl ze luisterden. Amy weigerde. Volgens Elliot zag ze zo'n lokmiddel als ongelooft.

In 1909 schreef ze in *Lotus Buds* dat haar groep gewoon was om, zoals zij het zei, "in Indiase kleding" rond te lopen (vrij vertaald). Ze vielen dan in een menigte bij de tempel niet op. In *Gold Cord* legt ze uit waarom: wie buitenlands was in kleding, eten of gewoonten, deed volgens haar de enige deuren op slot naar het leven van de mensen.

Daar hoort het bekendste verhaal over haar bij. Ze zou haar huid met koffie donkerder hebben gemaakt en de kleding van Tamilvrouwen hebben gedragen, om bij de mensen te horen die ze hielp. Dit verhaal staat in bijna elke korte levensschets. Een artikel van de Church Mission Society uit 2009 geeft er een ander doel bij: zo kon ze hindoetempels binnengaan om te zien wat er met de kinderen gebeurde. Ik heb het in de stukken van haar eigen boeken die ik kon

lezen niet gevonden. Het lijkt via haar biografen te zijn doorgegeven. Of het precies zo ging, en hoe vaak, kan ik niet vaststellen. Je kunt het ook anders lezen. Een witte vrouw die zich donkerder maakt, roept vandaag ongemakkelijke vragen op. Voor haar was het, als het gebeurde, een manier om niet op te vallen.

“THINGS AS THEY ARE”

Amy schreef over wat ze zag, en ze schreef het onverbloemd. In 1903 verscheen *Things as They Are*, over het zendingswerk in Zuid-India. Ze wilde laten zien hoe het werk werkelijk ging, ook waar het tegenzat. Eugene Stock van de Church Missionary Society schreef het voorwoord. Over sommige dingen die ze wist, zei hij: “Als ze het opschreef, kon het niet gedrukt worden” (vrij vertaald).

Niet iedereen geloofde haar. Volgens een latere uitgave twijfelden sommige lezers in Engeland. Een recensent noemde het boek pessimistisch. Later kwamen er verklaringen van andere zendelingen bij die bevestigden wat ze schreef.

Ook in India zelf werd ze eerst niet geloofd. In *Gold Cord* vertelt ze over F.R. Hemingway, een Britse ambtenaar van de Indian Civil Service. Hij was verontwaardigd over haar boek en dacht dat het niet klopte. Hij ging zelf op onderzoek uit, en kwam terug als vriend. Hij vroeg haar om droge, zakelijke aantekeningen en legde die voor aan de gouverneur van de provincie Madras. Daarna vroeg de regering meer dan eens om informatie, en Amy gaf die in stilte. Een jaartal noemt ze daarbij niet.

In de zendingswereld zelf zorgde ze ook voor wrijving. In haar vroege brieven was ze scherp over zendelingen die ze te gemakkelijk vond.

KINDEREN VOOR DE TEMPEL

Na Preena kwamen er meer kinderen. In 1901 vestigden Amy, de Walkers en hun Indiase medewerkers zich in Dohnavur, een dorp ongeveer vijftig kilometer van de zuidpunt van India. Het dorp was genoemd naar een Duitse graaf, Dohna, die begin negentiende eeuw Duitse zendelingen had gesteund. In 1904 woonden er meer dan dertig kinderen, in 1907 meer dan zeventig, in 1913 meer dan honderddertig. Die getallen komen uit christelijke levensschetsen van haar.

Waar kwamen die kinderen vandaan? Hier moet ik voorzichtig zijn. In sommige hindoetempels in Zuid-India woonden devadasi's, letterlijk "dienaressen van de godheid". Meisjes werden als kind aan de god van de tempel opgedragen. Christelijke bronnen over Amy spreken van tempelprostitutie, en ook de onderzoeker N.J. Cho schrijft dat de Fellowship kinderen wilde beschermen tegen seksuele uitbuiting.

In *Lotus Buds* beschrijft Amy hoe kinderen volgens haar bij de tempel terechtkwamen. Een weduwe gaf haar dochter, omdat een meisje dat aan de god was gegeven nooit weduwe kon worden. Grootmoeders en tantes droegen kinderen op. Oudere tempelvrouwen wilden een dochter die later voor hen zou zorgen. Soms noemt ze ontvoering. De kinderen in haar verhalen zijn soms baby's, soms zes, acht of twaalf jaar oud.

Het is haar beeld, en het is het beeld van een buitenstaander. Wetenschappers lezen het vandaag kritisch. De literatuurwetenschapper Jo-Ann Wallace schreef in 1998 dat Amy in *Lotus Buds* koloniale beelden van Indiase danseressen gebruikte om haar werk te rechtvaardigen. Ze noemde het reddingswerk zelfs "de ontvoering van de jongen en kwetsbaren" (vrij vertaald). Cho, van de Nottingham Trent University, ziet het anders. Volgens Cho ging het om echte be-

scherming van kinderen, en zocht Amy in haar liederen naar Indiase beelden: het landschap, de dieren, de bloemen van Tamil Nadu.

De Indiase theoloog J. Baskar Jeyaraj uit Madurai, die zelf in kinderkwerk staat, beschrijft haar werk als een missie aan kwetsbare kinderen. Hij vertelt ook iets wat in de meeste levensschetsen ontbreekt. Gedoopte bekeerlingen werden soms in de Fellowship opgenomen om hen te beschermen tegen hun hindoefamilie, en de Fellowship regelde huwelijken zodat ze christen konden blijven. Voor die families kan dat een verlies zijn geweest.

Er waren ook Indiase stemmen tegen het stelsel, en die waren niet van zendelingen. De arts Muthulakshmi Reddy, zelf dochter van een vrouw die devadasi was geweest, sprak met honderden devadasi's en stelde rond 1930 in de wetgevende raad van Madras voor om het opdragen van meisjes te verbieden. Het duurde tot 1947 voordat die wet er kwam. In *Gold Cord* schrijft Amy alleen dat een vooraanstaande Indiase vrouw de strijd in Zuid-India leidde. Ze noemt geen naam. Zelf hield ze vast aan iets anders: wat de wet ook zei, het redden van kinderen moest in stilte doorgaan.

Ik kan die vragen niet voor je oplossen. Er waren kinderen die gevaar liepen, dat zeggen ook critici niet tegen. En er waren families die het anders zagen dan Amy. Beide horen in dit verhaal.

INKT OP DE TONG

Dohnavur werd een eigen wereld. Amy was er de moeder van allen. De kinderen kregen Indiase namen en droegen Indiase kleding. In 1916 vormde ze met ongetrouwde vrouwen de Sisters of the Common Life, een protestantse gemeenschap van vrouwen die zonder huwelijk voor het werk leefden. Velen van hen waren Indiase christenvrouwen.

In 1918 kwam het eerste jongetje. Er kwam een huis voor jongens, van wie velen kinderen waren van vrouwen uit de tempels. Rond die tijd kreeg Amy de Kaiser-i-Hind-medaille, een Britse onderscheiding voor dienst aan India. Het Dictionary of Ulster Biography noemt 1918, het Ierse vrouwenmuseum Herstory 1919. De officiële bekendmaking heb ik niet gevonden.

Ze vroeg niemand om geld. Net als George Müller, die in het Engelse Bristol weeshuizen leidde zonder om giften te vragen, bad ze voor wat nodig was: geld, een kinderkamer, een auto, een ziekenhuis.

Ze was ook streng. Een recent artikel in Christianity Today vertelt dat ze kinderen die logen inkt op de tong deed, of een bordje liet dragen met het woord LIE. Zij zag dat als liefde. Bijna niemand zou het nu zo zien. Met andere zendelingen botste ze geregeld. Ze toetste nieuwe medewerkers zo hard dat er wrijving ontstond. Na een conflict met de jonge Stephen Neill, uit een artsenfamilie, verliet de familie Neill het werk. Wat er precies speelde, is niet duidelijk.

Hoe hard mag liefde zijn? In haar boekje *If* schreef Amy dat wie geen medelijden heeft met zijn medeknecht, niets weet van de liefde van Golgotha.

LOS VAN DE GENOOTSCHAPPEN

In de jaren twintig kwam er een breuk. In 1925 maakte Amy zich los van de zendingsgenootschappen waar ze mee verbonden was. Volgens één bron wilde een van die organisaties het werk naar zich toe trekken. Volgens een andere bron vertrok ze uit de Zenana Missionary Society omdat die samenwerkte met mensen die de Bijbel niet meer als door God gegeven zagen. In 1926 stelde ze voor Dohnavur eigen beginselen op, en in 1927 werd de Dohnavur Fellowship een zelfstandig geregistreerde organisatie.

Er kwam een ziekenhuis, Parama Suha Saalai: de plaats van hemelse genezing. Over het jaar verschillen de bronnen. Een noemt 1912 als het moment dat er geld en mensen kwamen, het Dictionary of Ulster Biography noemt 1929. De Fellowship zelf schrijft dat het ziekenhuis sinds 1936 zorg verleent.

Vanaf nu stond er geen bisschop of zendingsbestuur meer boven haar werk. De bronnen die ik las zeggen weinig over tegenwerking omdat ze een vrouw was. Wel over hoe ze haar eigen weg ging, en wat dat kostte aan vriendschappen.

EEN KUIL IN DE GROND

In 1931 viel Amy. Volgens Christianity Today zakte ze in een kuil, ontwrichtte ze haar enkel en brak ze haar been. Ze had al artritis. Ze werd niet meer de oude. De laatste twintig jaar van haar leven lag ze grotendeels op bed.

Volgens de levensschetsen had ze die dag gebeden dat God alles mocht doen wat haar geschikter maakte om Hem en haar geliefden te dienen.

Vanuit dat bed schreef ze. In 1932 verscheen *Gold Cord*, het verhaal van de Fellowship. Daarna volgden boeken als *Gold by Moonlight* en *Windows*. In totaal schreef ze er ongeveer vijfendertig; de Church Times telt er achtendertig die tijdens haar leven verschenen. Voor elk boek stelde ze zichzelf, volgens Christian History, vijf vragen. Is het waar? Helpt het? Is het vriendelijk? Is het nodig? En draagt het iets van de eeuwigheid in zich?

Ik schrijf zelf boeken. Die laatste vraag neem ik mee.

Een uitspraak van haar gaat al tientallen jaren rond. Iemand vroeg haar hoe het leven van een zendeling was. Ze zou geantwoord hebben: "Het zendingsleven is gewoon een kans om te sterven" (vrij

vertaald). Elisabeth Elliot gebruikte die woorden als titel van haar biografie. Of Amy het letterlijk zo zei, weet ik niet.

EEN VOGELBAD MET ÉÉN WOORD

India werd in 1947 onafhankelijk. Datzelfde jaar nam de provincie Madras de wet aan die het opdragen van meisjes aan tempels verbood en devadasi's het recht gaf te trouwen. In 1948 viel Amy opnieuw, en daarna kon ze bijna niet meer bewegen.

Amy Carmichael stierf op 18 januari 1951 in Dohnavur. Ze was drieëntachtig. Vijfenvijftig jaar had ze in India gewoond, en ze was er nooit weggegaan.

Ze had gevraagd om geen steen op haar graf. De kinderen zetten er een vogelbad neer, met één woord erop: Amma.

De Fellowship bestaat nog. Ze wordt nu geleid door Indiërs en is verbonden met de Church of South India, een protestantse kerk waarin onder meer anglicanen, methodisten en presbyterianen samengingen. Er wonen en werken ongeveer vijfhonderd mensen, er is een ziekenhuis, er zijn scholen. Volgens de Fellowship zelf wordt het werk gedragen door haar “achterkleinkinderen”, kinderen van de kinderen van haar kinderen. Familie van bloed is het niet.

Een vogelbad is geen grafsteen. Er staat geen geboortjaar op en geen sterfdatum. Alleen de naam die de kinderen haar gaven.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 16 december 1867 in Millisle; presbyteriaans gezin; werk onder de shawlies in Belfast en de Welcome Hall (1887); Keswick en Hudson Taylor; afwijzing door de China Inland Mission (1892); Japan (1893) en terugkeer eind 1894; Church of England Zenana Missionary Society en aankomst in India in 1895; samenwerking met Thomas Wal-

ker in Tirunelveli; komst van Preena in 1901 en vestiging in Dohnavur; Sisters of the Common Life (1916); jongenswerk vanaf 1918; een Kaiser-i-Hind-medaille rond 1918 of 1919 (twee bronnen); registratie van de Fellowship (1927); het verbod op het opdragen van meisjes aan tempels in de provincie Madras in 1947, na een voorstel van Muthulakshmi Reddy rond 1930; val in 1931 en bedlegerigheid; overlijden op 18 januari 1951 in Dohnavur; ongeveer vijfendertig boeken; voortbestaan van de Fellowship onder Indiase leiding.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het gebed om blauwe ogen; de bonthandschoenen in Japan; de details van Preena's vlucht (uit *Gold Cord*); hoe kinderen aan de tempel werden gegeven (haar eigen beschrijving in *Lotus Buds*); de roze wol (via Elisabeth Elliot); het gebed op de dag van de val (via levensschetsen); de uitspraak over "een kans om te sterven"; het verhaal over F.R. Hemingway en de gouverneur van Madras (alleen uit *Gold Cord*, zonder jaartal).

Onbevestigd: het kleuren van haar huid met koffie (alleen in latere levensschetsen, waaronder de Church Mission Society in 2009, niet gevonden in haar eigen boeken die ik kon lezen); het precieze jaar van de medaille (1918 of 1919; de officiële bekendmaking niet gevonden); het jaar van het ziekenhuis (1912, 1929 of, volgens de Fellowship zelf, 1936); de oorzaak van de breuk met de familie Neill; de precieze reden van de breuk met de genootschappen; het aantal van meer dan duizend kinderen (afkomstig uit de beweging en haar biografen); het opschrift bij haar graf (vogelbad met Amma, volgens één bron een steen met Ammai).

Duiding: over het devadasi-stelsel bestaan verschillende lezingen. Amy beschreef het als uitbuiting van kinderen; latere onderzoekers wijzen erop dat haar beeld gekleurd was door koloniale verhalen. Indiase hervormers als Muthulakshmi Reddy streden zelf tegen het opdragen van meisjes; een grondige Indiase historische studie van

het stelsel, zoals die van Davesh Soneji (2012), heb ik niet kunnen inzien. De studie van Hans Kommers, *Triumphant Love* (AOSIS, 2017), is de uitgebreidste over haar werk en staat open access online (22 hoofdstukken), maar de volledige tekst was vanuit mijn werkomgeving niet te openen. Wie dit hoofdstuk verder controleert, kan daar het beste beginnen, vooral voor het jaar van het ziekenhuis, de medaille en de breuk van 1925.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Boston University, History of Missiology: Carmichael, Amy Beatrice
2. Dictionary of Ulster Biography: Amy Beatrice Carmichael
3. John Roxborough, biografische schets (IBMR 1996)
4. Christian History 128 (2018), "For the love of God's Word"
5. Christianity Today, Hunter Beless over Amy Carmichael (2023)
6. Ligonier, Aaron Garriott, "Who Was Amy Carmichael?" (2023)
7. University of Gloucestershire Chaplaincy, "Amy our Amma" (2024)
8. Amy Carmichael, Gold Cord (1932), Internet Archive
9. Amy Wilson-Carmichael, Lotus Buds (1909), Project Gutenberg
10. Amy Wilson-Carmichael, Things as They Are (1903), Project Gutenberg
11. Over Jo-Ann Wallace, "Lotus Buds: Amy Wilson Carmichael and the Nautch-Girls of South India" (1998)
12. N.J. Cho, Modern Language Review (2009)
13. J. Baskar Jeyaraj, Amy Carmichael of Dohnavur (IAMS 2016)
14. Dohnavur Fellowship
15. Dohnavur Fellowship, Healthcare (Parama Suha Saalai)

16. Hans Kommers, *Triumphant Love* (AOSIS 2017), catalogus en inhoudsopgave
17. Herstory Ireland, *Amy 'Amma' Carmichael* (2019)
18. Church Times, "Madcap missionary who saw God provide" (2016)
19. Church Mission Society, *Missionary lives: Amy Carmichael* (2009)
20. Live History India, *Dr Muthulakshmi Reddy: A Pioneering Feminist*
21. Wikipedia: *Madras Devadasis (Prevention of Dedication) Act, 1947* (startpunt)
22. Wikipedia: *Amy Carmichael* (startpunt)

Johanna Veenstra: de typiste die naar Lupwe ging

Op 2 oktober 1919 lag de Mauretania in de haven van New York. Aan boord stond een jonge vrouw van vijfentwintig uit Paterson, New Jersey. Op de kade stonden vrienden. Toen het schip losmaakte, begonnen ze te zingen. Het waren geestelijke liederen.

Een medepassagier luisterde mee en draaide zich naar haar om. Zo schreef ze het later zelf op. Hij zei, vrij vertaald: “Ik geloof echt dat ze voor jou zingen.”

Dat deden ze. Johanna Veenstra was op weg naar Afrika, naar een gebied dat de Engelsen toen de Sudan noemden. Ze had geen kerk die haar uitzond, want haar eigen kerk had nog geen buitenlandse zending. Ze reisde onder een Britse zendingsorganisatie, en ze reisde grotendeels alleen. Ruim dertien jaar later zou ze in Nigeria begraven worden. Haar kerk zou pas daarna volgen, en tegenwoordig noemen christenen van het Kuteb-volk haar hun geestelijke moeder.

Ze begon als een meisje dat van de zondagsschool werd gestuurd.

EEN NEDERLANDSE KERK IN EEN AMERIKAANSE STAD

Paterson ligt vlak bij New York. In het midden van de negentiende eeuw kwamen er Nederlandse immigranten naartoe. Ze vonden er werk en een gemeenschap waar ze hun eigen taal konden spreken. Al vroeg stichtten ze een gemeente, de eerste Nederlandse immigrantengemeente in New Jersey. Ze hechtten aan de leer van de Synode van Dordrecht, de grote gereformeerde synode van 1618 en 1619. Na een paar wisselingen sloot de gemeente zich aan bij een kerk die in het Engels toen de True Dutch Reformed Church heette, de Ware Nederlandse Gereformeerde Kerk. Tegenwoordig heet die de Christian Reformed Church, de Christelijk Gereformeerde Kerk in Noord-Amerika, kortweg CRC.

Voor een Nederlandse lezer voelt die wereld vertrouwd. Catechisatie, belijdenis doen, een dominee die huisbezoek aflegt. In de kerk waar Johanna opgroeide, gingen de diensten in het Nederlands. Dat schrijft ze zelf in haar boek.

Ze werd geboren op 19 april 1894 in Paterson. Haar vader was William Veenstra, predikant in de CRC. Haar moeder heette Cornelia Anna de Hoop, volgens een overzicht dat ik niet uit een tweede bron kon bevestigen. Uit welk deel van Nederland de familie kwam, heb ik niet kunnen vinden. Heritage Hall, het archief van Calvin University in Grand Rapids, bewaart een collectie over Johanna met een familiegeschiedenis erin, maar die is niet online te lezen. Een geboorteakte of emigratiegegeven heb ik niet gezien. Dat laat ik dus open.

Wat wel vaststaat: haar vader stierf in 1902. Hij was nog geen vijftig. Johanna was toen hooguit acht.

VAN DE ZONDAGSSCHOOL GESTUURD

Over de jaren daarna is ze in haar eigen boek eerlijk. Ze noemt zichzelf als kind erg ondeugend. Op haar dertiende werd ze van de zondagsschool gestuurd, na een grap waarbij ze deed alsof ze flauwviel bij een catechisiatieleraar. Op de gewone school moest ze voor haar veertiende drie keer naar het hoofd van de school.

Het Christian History Institute schrijft dat ze na de dood van haar vader boos en opstandig werd. Hoe ze dat zelf zag, staat in haar boek minder als verklaring en meer als feit: zo was het.

Rond haar veertiende slaagde ze voor een examen stenografie. Ze kreeg een baan op een kantoor in New York en reisde elke dag heen en weer vanuit Paterson. Ze verdiende goed. Volgens het Christian History Institute ging veel van dat geld op aan jurken en sieraden.

Kun jij je herinneren wanneer je voor het eerst merkte dat God iets van je vroeg? Bij Johanna kwam dat langzaam, en het duurde een jaar.

EEN JAAR LANG ONRUST

Haar predikant, ds. K. Van Goor, nodigde haar uit bij hem thuis. Hij sprak met haar over haar ziel. Later sprak hij haar nog eens, samen met een vriendin, na de catechisatie. Volgens haar eigen verslag volgde een periode van bijna een jaar waarin ze zich schuldig voelde en geen rust vond.

Ze beschrijft het verschil scherp. Geloven wilde ze wel. Wat ze niet wilde, was haar hele leven aan God geven. Eén keer ging ze naar een dansles. Ze ging niet meer terug, omdat ze dat ervoer als een waarschuwing van de Heilige Geest.

Toen ze zich uiteindelijk overgaf, schrijft ze, kwam er vrede. Haar dominee vroeg haar bij het avondmaal wanneer zij mee zou gaan

aan de tafel van de Heer. Ze ging naar de belijdeniscatechisatie. Een paar maanden later deed ze openbare belijdenis, samen met vijftien-veertig anderen. Ze was de jongste van de groep. Een jaartal noemt ze niet.

Ik vind het iets moois dat dit gewoon in een gereformeerde gemeente in Paterson gebeurde. Een dominee die doorvraagt. Een catechisatieklas. Een meisje dat een jaar worstelt en dan ja zegt. Er was geen opwekkingsbijeenkomst voor nodig.

Na haar belijdenis ging ze aan het werk bij de Star of Hope Mission in Paterson. Ze ging mee naar diensten in de gevangenis, naar bijeenkomsten op straathoeken en in een zendingszaal. In september 1913, ze was negentien, begon ze aan een driejarige opleiding bij het Union Missionary Training Institute in Brooklyn, een opleiding voor zendingswerkers. De eerste weken twijfelde ze, schrijft ze. In haar derde jaar ging ze drie keer per maand naar een opvanghuis in New York voor meisjes die uit de gevangenis kwamen.

Ze dacht in die jaren nog niet aan Afrika. Dat veranderde in één zomer.

DRIE DAGEN IN WISCONSIN

In de zomer van 1915 was Johanna afgevaardigde op een zendingsconferentie van tien dagen bij Lake Geneva, in Wisconsin. Een van de sprekers was dr. Karl Kumm, de man achter de Sudan United Mission. Dat was een Britse zendingsorganisatie die werkte in de brede strook ten zuiden van de Sahara, in die tijd de Sudan genoemd. Het ging dus om veel meer dan het land dat nu Soedan heet.

Kumm sprak meer dan een uur. Het raakte haar diep. Volgens haar eigen verslag trok ze zich daarna terug en bad ze drie dagen. Op de

derde dag gaf ze toe. Ze beschreef het later als een roep van over de zee, zoals Paulus in een nachtgezicht een roep uit Macedonië kreeg.

Er was een probleem. Haar eigen kerk, de CRC, had geen zending in het buitenland. Wie uit die kerk naar Afrika wilde, moest dat via een andere organisatie doen. Ze meldde zich daarom aan bij de Sudan United Mission. Daar kwam het tweede probleem: de zending stuurde niemand naar Afrika die jonger was dan vijftientig, vanwege het klimaat. Johanna moest ongeveer drie jaar wachten.

DRIE JAAR WACHTEN

Ze gebruikte die tijd. Een jaar lang deed ze stadszending vanuit de Eastern Avenue Christian Reformed Church, waar ds. J. Groen predikant was. Ze volgde lessen gereformeerde leer aan Calvin College in Grand Rapids. Ze werd er het eerste vrouwelijke lid van de Student Volunteer Band, een groep studenten die zich wilden geven voor de zending.

Vier maanden reisde ze langs kerken om over zending te spreken. Per kerk kreeg ze vijf dollar. Aan het eind had ze honderdvijftig dollar over. Die zette ze op de bank voor de reis naar Afrika. Op aanraden van de zending haalde ze in een kraamkliniek in New York haar diploma als vroedvrouw. Ook werkte ze zes tot acht maanden bij een zending onder Joden in Paterson.

Al deze details komen uit haar eigen boek. Ze laten een vrouw zien die niet stilzat terwijl ze wachtte.

Wat vond haar familie van haar plan? Ze schrijft er niets over. Ze zegt alleen dat ze in die tijd geen vrienden in de buurt had met wie ze het kon bespreken. In haar boek staat een tekst die ze haar lijfspreuk noemt: *Heb Ik het u niet geboden? Wees sterk en moedig, schrik niet en wees niet ontsteld, want de HEERE, uw God, is met u, overal waar u heen gaat.* (Jozua 1:9).

ALLEEN OVER DE BENUE

In 1919 werd ze lid van de Sudan United Mission. Op 2 oktober vertrok ze met de Mauretania. Op 10 oktober kwam ze aan in Londen. Er stond niemand om haar op te halen, schrijft ze, en het kantoor van de zending kon nog geen overtocht regelen. Ze wachtte ruim twee maanden. Op 22 december kwam een telegram: op 31 december kon ze vanuit Liverpool naar Lagos.

In januari 1920 kwam ze aan in Nigeria. Nigeria was toen een Britse kolonie. Het noorden, waar zij heen ging, kende veel volken en talen. Het Hausa was de handelstaal. Daar begon iedere zendeling mee, schrijft ze, en het Nieuwe Testament bestond er al in het Latijnse alfabet.

De reis van Lagos naar het binnenland beschrijft ze stap voor stap. Met de trein naar Minna en Baro. Met een stoomboot naar Lokoja. Dan ongeveer twee weken met een aak over de Benue tot Ibi. Van Ibi fietste ze naar Wukari en daarna naar Donga. Ze merkt daarbij op dat voor zover zij wist nog geen blanke vrouw die tocht alleen had gemaakt. In Donga, waar de zending al sinds ongeveer 1907 een post had, bleef ze zeven maanden.

1 FEBRUARI 1921

Op 1 februari 1921 kwam ze aan in Lupwe, dicht bij Takum, in wat nu de deelstaat Taraba heet. Volgens haar boek was het de laatste dertig mijl een hete rit. Haar bagage moest van Donga naar Lupwe worden gedragen, op de hoofden van dragers, in lasten van hooguit zestig pond. Ze kwam samen met de zendeling C.L. Whitman.

Lupwe was een jonge post. William Bristow had er in 1919 een station gebouwd. Nog eerder, in 1916, was Filibus Ashu Angyu in Takum begonnen. Volgens de geschiedenis van de Christian Reformed Church of Nigeria was hij de eerste Nigeriaanse zendeling in

dat gebied. Johanna was dus niet de eerste die daar over Jezus sprak. Die eer heeft in de geschiedenis van de Nigeriaanse kerk een Afrikanen.

De mensen rond Lupwe waren de Kuteb. Johanna noemt ze in haar boek de Dzompere, en ze schrijft over hen als een stam van menseneters. Zo schreven westerse zendelingen in die jaren vaak over volken die ze nog nauwelijks kenden. Ik neem die woorden niet over als feit. Het boek laat vooral zien hoe een jonge Amerikaanse vrouw in 1926 naar een vreemde wereld keek, en hoe ze haar lezers thuis probeerde te bewegen.

EEN VROUW AAN HET HOOFD

Al snel stond Johanna er voor een groot deel alleen. Volgens het Christian History Institute waren er geen mannelijke zendelingen beschikbaar, en daarom leidde zij het werk. Een overzicht noemt 1923 als het jaar waarin ze de leiding kreeg. Kerkelijke bronnen in Amerika en Nigeria noemen haar later de leider of directeur van de post in Lupwe.

Dat was in die tijd opvallend. In Lupwe gaf ze onderwijs uit de Bijbel, preekte ze in het Hausa en leidde ze een zendingspost. Haar bronnen laten niet zien dat iemand haar daarom openlijk tegenwerkte. Ze laten wel zien dat het zo gegaan is omdat er niemand anders was. Over de vraag wat vrouwen in de kerk mogen, gaat dit boek niet. Wat Johanna deed, deed ze op een plek waar het werk anders was blijven liggen.

Ze werkte vooral op twee manieren. Ze had een polikliniek, waar ze zieken behandelde. Haar diploma als vroedvrouw kwam van pas. En ze begon een school met internaat, om leerlingen op te leiden die later voorganger en leider konden worden in hun eigen kerk. Vol-

gens een overzicht deed ze dit samen met een collega, Miss Haigh. Meer dan haar naam weet ik niet van haar.

In haar boek staan hoofdstukken met titels als De polikliniek van Lupwe, Het internaat van Lupwe, Eerste vruchten en De eerste bekeerling onder de Dzompere. Die latere hoofdstukken heb ik niet kunnen lezen: de tekst op archive.org houdt op bij het achtste hoofdstuk, en een volledige scan was voor mij niet te openen. Hoeveel patiënten en leerlingen ze had, en wie die eerste bekeerling was, laat ik daarom liggen. Vast staat dat veel Kuteb in haar tijd christen werden. Dat zeggen de Amerikaanse en de Nigeriaanse kerk allebei.

EEN BOEK DAT ZE NIET WILDE SCHRIJVEN

In 1926 was Johanna voor de tweede keer met verlof in Amerika. Ze kreeg veel uitnodigingen om in kerken in de Verenigde Staten en Canada te spreken. Ze kon ze niet allemaal aannemen. Haar stembanden waren overbelast.

Dr. Henry Beets, die in de CRC over de zending ging, stelde voor dat ze een boek schreef. Ze deed het. In het voorwoord schrijft ze dat ze nooit van plan was geweest een boek te schrijven, en dat ze zichzelf er ook niet toe in staat achtte. Het werd *Pioneering for Christ in the Sudan*, honderdnegentig bladzijden, uitgegeven in Londen en Edinburgh en ook in Grand Rapids. Het laatste hoofdstuk heet *Is it Nothing to You?*, een vraag aan haar lezers.

Die vraag stelde ze ook aan haar eigen kerk. Ze vroeg de CRC om zelf zending te beginnen in Nigeria. Volgens het Christian History Institute zeiden de synodes, de landelijke vergaderingen van de kerk, steeds nee. Ik heb de besluiten zelf niet kunnen lezen, dus ik weet niet welke redenen ze gaven.

Beets kende haar goed. Hij reisde met haar en sprak op bijeenkomsten van de Women's Missionary Union, de zendingsbond van vrou-

wen in de kerk. Haar artikelen verschenen geregeld in het *Missionary Monthly*, een blad dat hij mee redigeerde. Na haar dood hield hij herdenkingstoespraken. Die wekten zoveel belangstelling dat hij in 1937 een boek over haar uitgaf, *Johanna of Nigeria*, met veel van haar eigen stukken erin.

Een collega beschreef haar later als groot, heel nederig en heel menselijk. Zo staat het in het verslag van het Christian History Institute. Het is een korte typering, en de enige die ik van een collega heb gevonden.

PALMZONDAG IN VOM

In maart 1933 werd Johanna ziek. Ze ging naar het ziekenhuis van de Sudan United Mission in Vom, op het plateau bij Jos, in de huidige deelstaat Plateau. Ze werd geopereerd aan haar blindedarm. Eerst leek de operatie goed te gaan. Daarna ging ze achteruit.

Ze stierf op 9 april 1933. Het was Palmzondag. Tien dagen later zou ze negenendertig zijn geworden. Ze werd in Vom begraven.

Volgens het Christian History Institute zei ze aan het eind, vrij vertaald: “Het spijt me niet. Het is allemaal in Gods wil.” Waar die woorden vandaan komen, vermeldt de bron niet. Ze passen bij wat ze schreef, maar ik kan ze niet verder controleren.

ZEVEN JAAR LATER

Johanna had de overdracht nog voorbereid. Volgens de Nigeriaanse kerk legde zij de basis voor de overname van het werk door de CRC. Vanaf 1937 kwam dat op gang. In 1939 besloot de synode dat de post Lupwe Takum moest worden overgenomen. In 1940 nam de Christian Reformed Church in Noord-Amerika het zendingsveld officieel over. Zeven jaar na haar dood deed haar kerk wat ze had gevraagd.

In de Amerikaanse kerk geldt ze nu als de eerste CRC-zendingeling in Nigeria, ook al ging ze onder een Britse vlag. Uit dat zendingsveld groeide een Nigeriaanse kerk. In 1951 werd het een zelfstandige kerk. Sinds 1967 heet die de Christian Reformed Church of Nigeria. In 2008 sprak de Amerikaanse CRC van meer dan vijfenzeventigduizend leden in honderd gemeenten. Latere cijfers van de kerk zelf liggen hoger. Ook de Reformed Church of Christ in Nigeria, met haar hoofdkantoor in Takum, heeft volgens overzichten wortels in haar werk.

In Donga, waar Johanna zeven maanden woonde voordat ze naar Lupwe ging, staat nu het Veenstra Seminary, de theologische school van de kerk. Ook een gebouw van Calvin University in Grand Rapids draagt haar naam. Haar brieven, foto's en een familiegeschiedenis liggen in Heritage Hall, het archief van die universiteit.

EEN NIEUWE PLAQUETTE

Haar graf in Vom raakte in de vergetelheid. De plaqueette was er al minstens drieëntwintig jaar niet meer. In november 2008, vijfenzeventig jaar na haar dood, gingen vier Kuteb-studenten van het Theological College of Northern Nigeria naar het graf. Hun docent, de Amerikaanse zendingeling Timothy Palmer, ging mee. Ze namen cement, water en gereedschap mee. Ze maakten het graf schoon en legden een nieuwe gedenkplaat.

Palmer vertelde daarna aan zijn kerk dat hij altijd had gedacht dat Johanna een van hen was, een Amerikaanse uit de CRC. Hij zei, vrij vertaald: "Maar de Kuteb vonden haar een van hén."

Hoe zou het zijn als vreemden jouw graf komen schoonmaken, vijfenzeventig jaar nadat je stierf, omdat jij ooit naar hen toe kwam?

Johanna Veenstra kwam uit een Nederlandse kerk in een Amerikaanse stad. Ze leerde het geloof in een catechisatieklas, van een dominee die bij haar thuis kwam. Ze ging naar een volk waarvan ze de taal nog niet sprak, onder een zending die niet van haar eigen kerk was. Ze werd achtendertig.

In Vom, op het plateau, staat een plaat van cement die door haar geestelijke kinderen werd gemaakt.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboren in 1894 in Paterson, New Jersey; dochter van ds. William Veenstra (1868-1902), predikant in de Christian Reformed Church; de Nederlandse wortels van die kerk in Paterson; de ontmoeting met Karl Kumm in 1915; aansluiting bij de Sudan United Mission in 1919 omdat de CRC geen eigen buitenlandse zending had; aankomst in Nigeria in januari 1920 en in Lupwe in februari 1921; leiding over het werk in Lupwe; medisch werk, een school en prediking; veel Kuteb die christen werden; het boek *Pioneering for Christ in the Sudan* (1926); Henry Beets, die haar tot dat boek aanzette en later over haar schreef (*Johanna of Nigeria*, 1937); haar plaats als eerste CRC-zending in Nigeria; overlijden op Palmzondag 9 april 1933 na een blindedarmoperatie, begraven in Vom; overname van het veld door de CRC in 1940; Veenstra Seminary in Donga; het herstel van haar graf door Kuteb-studenten in 2008.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de scène op de kade in New York; haar jeugd, de zondagsschool en de baan in New York; het jaar van worsteling en de gesprekken met ds. Van Goor; de drie dagen gebed na de conferentie; de leeftijdsgrens van vijftwintig en wat ze in de wachttijd deed; de reisroute naar Lupwe en haar opmerking dat geen blanke vrouw die tocht alleen had gemaakt; haar beschrijving van de Kuteb als mensenetende stam; haar

laatste woorden (alleen via het Christian History Institute, zonder herkomst); het oordeel van een collega.

Onbevestigd: de naam van haar moeder, haar geboortedag en de straat (één overzichtsbron); het jaartal 1923 voor haar leiderschap; de collega Miss Haigh; waar in Nederland de familie vandaan kwam (niet gevonden; de familiegeschiedenis in de Johanna Veenstra Collection van Heritage Hall, COLL-306, is niet online); de inhoud van de hoofdstukken over Lupwe in haar eigen boek en van Beets' *Johanna of Nigeria* (beide als pdf online, maar voor mij niet te openen); een artikel over haar in het Dictionary of African Christian Biography heb ik niet gevonden; de redenen waarom de synodes haar verzoek afwezen; aantallen patiënten, leerlingen en dopelingen. Een artikel in The Banner uit 2011 plaatst het herstel van het graf in het najaar van 2010; het CRC-bericht van december 2008 en het Christian History Institute noemen 2008. Hetzelfde Banner-artikel laat haar in 1921 in Nigeria aankomen; volgens haar eigen boek was dat januari 1920 en kwam ze in 1921 in Lupwe.

Duiding: dat Johanna als vrouw een zendingspost leidde omdat er geen mannelijke zendelingen waren, staat in de bronnen. Dat ze daarom werd tegengewerkt, heb ik nergens gevonden. Ledentallen van de Nigeriaanse kerk komen van de kerken zelf.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Johanna Veenstra, *Pioneering for Christ in the Sudan* (1926), tekst op archive.org
2. Missiology.org.uk, *Pioneering for Christ in the Sudan*, Johanna Veenstra
3. Christian History Institute, *Johanna Veenstra blessed Nigeria with a clinic and a school*
4. Calvin University Heritage Hall, Veenstra, Johanna
5. Calvin University Heritage Hall, Veenstra, William

6. Christian Reformed Church, Nigerians honor Johanna Veenstra (15 december 2008)
7. The Banner, Nigerians Honor Spiritual Mother (18 januari 2011)
8. Christian Reformed Church, Women's Leadership, Our Legacy
9. Christian Reformed Church of Nigeria, Our History
10. Christian Reformed Church of Nigeria, CRC-N History (pdf)
11. Calvin University Origins, Unity and Division in Paterson, NJ
12. Bethany Global University, Missionary involvement in Nigeria
13. Cántaro Institute, Henry Beets, Johanna of Nigeria (1937, heruitgave 2023)
14. Missiology (gospelstudies), Pioneering for Christ in the Sudan, inhoudsopgave en pdf
15. Calvin University Heritage Hall, Johanna Veenstra Collection (COLL-306)
16. The Banner, Timothy Palmer, Nigeria CRC Celebrates 100th Birthday
17. Wikipedia, Johanna Veenstra (startpunt)
18. Wikipedia, Christian Reformed Church of Nigeria (startpunt)

Nawoord

Een non die niet stil kon zitten. Een moeder die op zondagavond de pastorie openzette. Een blinde vrouw die liederen in haar hoofd schreef. Een vrouw die iets wilde zeggen. Een evangeliste met opgeheven handen. Een fabrieksmeid die de rivier op ging. Een moeder van Dohnavur die zelf nooit trouwde. Een typiste die naar Lupwe ging.

Ze leefden in verschillende eeuwen en hoorden bij verschillende kerken. Sommigen van hen zouden het met elkaar oneens zijn geweest. Een paar van hen maakten keuzes waar je vragen bij kunt hebben. Ik heb geprobeerd ze te laten zien zoals ze waren.

Achter elke vrouw in dit boek staan er duizenden die nooit zijn opgeschreven. Moeders, zusters, juffen, verpleegsters, vrouwen die baden. Ook zij horen bij dat grote leger.

De Heere gaf stof tot spreken; de boodschapsters van goede tijding vormden een groot leger. (Psalm 68:12)